

Araştırma Makalesi/Research Article
DOI: 10.53711/balkanistik.1768864
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2025; 7(2): 218-248
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2025; 7(2): 218-248

ŞEMSETTİN SAMİ’NİN KÂMÛSÜ’L-A’LÂM ESERİNE GÖRE “ARNAVUTLAR”: DİL, TARİH, KÜLTÜR

Uğur SEZER*

ÖZ: İlk cildi 1888 yılında yayımlanan ve yaklaşık on yıllık bir süreçte altı cilt olarak basılan *Kâmûs’ü’l-Alâm* isimli eser Şemsettin Sami tarafından kaleme alınmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı bilim dünyasına kazandırılan bu devasa eser Mihran matbaasında altı cilt olarak çıkarılmış olup toplam sayfa sayısı 4830’dur. Bu eserin içerisinde medeniyetler tarihi, ulusal kültürler ve diller hakkındaki bilgiler maddeler halinde verilmiştir. Eserde Arnavutların dili, tarihi ve kültürü üzerine ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. XIX. yüzyılı Balkanlar’da “*Uluslaşma Çağı*” olarak nitelendirirken bu bilgilerin Arnavut kökenli bir Osmanlı bilgini tarafından eserde sunuluyor olması önemlidir. Arnavut entelektüellerin özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından Arnavut halkının dil-tarih-kültür yapılarına dair faaliyetlere giriştikleri de dikkate alınırsa bu dönem Arnavut tarihyazımının oluşmaya başladığı dönemler arasındadır. Şemsettin Sami tarafından kaleme alınan *Kâmûs’ü’l-Alâm* isimli eserde Arnavutlar hakkında verilen bilgilerin Arnavut tarihyazımına katkısı büyük olmuştur. Bu bağlamda çalışmada, *Kâmûs’ü’l-Alâm* isimli eserde Arnavutların dil, tarih ve kültürlerine dair verilen bilgiler sunulmuş ve eleştirel bir yaklaşımla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kâmûs’ü’l-Alâm, Şemsettin Sami, Arnavut Dili, Arnavut Tarihi, Arnavut Kültürü.

“ALBANIANS” ACCORDING TO ŞEMSETTİN SAMİ’S WORK KAMÛSÜ’L-A’LÂM: LANGUAGE, HISTORY, CULTURE

* Dr., e-posta: ugursezer03260326@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9913-3812

OPEN ACCESS

© Copyright 2025 Sezer

Cite As/Atıf: Sezer, U. (2025). Şemsettin Sami’nin Kâmûsü’l-A’lâm Eserine Göre “Arnavutlar”: Dil, Tarih, Kültür. *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(2), 218-248.

Geliş Tarihi (Received): 19.08.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 16.12.2025

ABSTRACT: The work titled *Kâmûs'ü'l-Alâm*, the first volume of which was published in 1888 and which was printed in six volumes over a period of approximately ten years, was written by Şemsettin Sami. This monumental work, which was introduced to the Ottoman scientific world at the end of the XIXth century, was published in six volumes at the Mihran printing house and has a total of 4830 pages. In this work, information about the languages of the world, the history of civilizations, and national cultures are given in items. In this work, information about the history of civilizations, national cultures and languages is given in items. While characterizing the XIXth century as the “*Age of Nationalization*” in the Balkans, it is important that this information is presented in a work by an Ottoman scholar of Albanian origin. Considering that Albanian intellectuals engaged in activities related to the language, history and culture of the Albanian people, especially after the Ottoman-Russian War of 1877-1878, this period is among the periods when Albanian historiography began to form. The extensive information about Albanians in the work titled *Kâmûs'ü'l-Alâm*, written by Şemsettin Sami, has made a great contribution to Albanian historiography. In this context, the study presented the information about the language, history and culture of the Albanians in the work titled *Kâmûs'ü'l-Alâm* and examined with a critical attitude.

Keywords: *Kâmûs'ü'l-Alâm*, Şemsettin Sami, Albanian Language, Albanian History, Albanian Culture.

Giriş

Kâmûsü'l-Alâm isimli eser, Şemsettin Sami tarafından yazılmış olup *Tarih ve Coğrafya Lügati* olarak adlandırılmıştır. Şemsettin Sami devasa bir lügat olan *Kâmûsü'l-Alâm* isimli eserini Teftiş-i Askeri Komisyonu kâtibi iken 1305 (1888) yılında yazmaya başlamış yaklaşık on yıl sürenin sonunda 1316 (1899) yılında tamamlayabilmişti. Mihran matbaasında basılan altı ciltlik eserin toplam sayfa sayısı 4830'dur. Şemsettin Sami eserin basıldığı matbaanın sahibi Mihran Efendi'nin de teşvikiyle Türk-İslam âleminin ihtiyaçlarını karşılayacak türden bir tarih-coğrafya lügati telif etmeye karar vermişti. Bu geniş çaplı çalışmanın alt başlığı “*Genel Tarih ve Coğrafya Lügati*” şeklindedir. Söz konusu bu çalışma tarih ve coğrafya konusunda evrensel nitelikli bilgiler vermeyi amaçlamıştı. Eser, Osmanlı Devleti zamanında yazılan genel bir tarih, coğrafya ve meşhur adamlar ansiklopedisi veya mükellefinin tabiriyle “*tarih ve coğrafya bilimlerinin büyük bir mahzenidir*”. Bu alanlarda yayımlanan ve bilinen ilk Türkçe ansiklopedi olma özelliğini taşıyan eser, ömrünün büyük bir kısmını İstanbul'da geçiren ve Tanzimat dönemi Türk edebiyatının en önemli yazarlarından birisi olan Şemsettin Sami tarafından Sultan Abdülhamid Han'ın teşvik ve himayesi ile yazılmıştı (Çiftçi, 2023, s. 2). Şemsettin Sami'nin Arnavut kökenli olması bu lüğatin içerisinde Arnavutların kültür, dil, edebiyat ve toplum yapılarına dair birçok maddeyi barındırmasını sağlamış ve Arnavutlara dair son derece değerli bilgiler sunulmuştur. Şemsettin Sami 1 Haziran 1850 tarihinde Yanya vilayetinin Ergiri sancağına bağlı Pırmeti kazasının Fraşır

(Frashëri) köyünde doğmuştu. İlköğretimini köyünde okumuş ardından Yanya’daki Zosimea isimli Rum okuluna giderek burada Latince, Rumca, İtalyanca ve Fransızca öğrenmişti (Levend, 1969, s. 45). Bundan sonra hayatını İstanbul’da devam ettirmiş ve burada gelişen sosyo-kültürel hareketleri yakından takip etmişti. Kaleminin ustalığı ile çok önemli eserler meydana getirmişti. Şemsettin Sami *Kâmûsü’l-A’lâm* isimli eserini tarih, coğrafya ve meşhur adamlar ansiklopedisi adıyla formalar halinde yayımlamaya başlamıştı. Bu eserini yazdığı sıralarda 1893 yılında Teftiş-i Askerî Komisyonu başkâtipliğine yükseltildi. Ardından 1894 yılında “*Ûlâ Sınıf-ı Evvel*” rütbesine terfi ettirilmişti (Sezer, 2024, s. 256). Bilimsel faaliyetlerine devam eden Şemsettin Sami özel hayatında sorunlu bir dönem geçirerek siyatik hastalığına yakalanmıştı. Bu hastalığı nedeniyle Kandilli’deki yalısından 1896 yılında ayrılmış ve sağlığı açısından daha iyi bir yer olan Erenköy’de bir köşk yaptırarak buraya taşınmıştı (Dağlıoğlu, 1934, s. 7-8). Burada *Kâmûsü’l-A’lâm* isimli eserinin son cildi olan altıncı cildini de 1898 yılında yazarak çalışmasını tamamlamıştı. Şemsettin Sami ömrüne Türk dili ve Arnavut dili için çok önemli bilgiler verdiği ciltler dolusu eserler sığdırmıştı.

Şemsettin Sami’nin başarılı eserler yazmasında engin dil bilgisinin önemli bir etkisi olmuştur. Arapça, Farsça, Yunanca, İtalyanca, Fransızca başta olmak üzere zengin dil bilgisi sayesinde eserlerinde pek çok kaynaktan doğrudan yararlanmıştı. Eserlerinin özgün yanı eserlerine kattığı yorum, onu farklı dillerdeki kaynaklarla besleyebilmiş olması özellikle de doğu ve İslâm kültür ve coğrafyasına ilişkin maddeleri eklemesidir (Öztürk, 2014, s. 139). Bu çalışmada ele alınan *Kâmûsü’l-A’lâm* isimli eserinin incelemesi ile önemli dilsel ve kültürel araştırmalar ortaya konulabilmiştir (Kıraç, 2010; Özcan ve Şubaşı, 2019; Bayram, Erdemir ve Yeşilbağ, 2019; Nuro, 2019; Özcan ve Çiftçi, 2021; Çiftçi, 2023; Göktaş, 2023). *Kâmûsü’l-Alâm* isimli lüğatin içerisinde Arnavutların tarihine, kültürüne ve diline dair önemli bilgiler verilmiştir. Bu lüğatin yazılmış olduğu XIX. yüzyıl Balkanlar’da toplumların ulusal devletlerini kurma çağı olarak tarihe geçmişti (Karpas, 1982, s. 142-143). Bu dönemde özellikle Batılı yazarlar tarafından Arnavut tarihi, kültürü ve dili ile ilgili araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Johannes Thunmann, Johann Georg von Hahn, Kiga hanedanına mensup Prenses Dora d’Istria, İtalya’daki Arnavutlar’dan Vincenzo Dorsa, Monsenyör Krispi, Girolama De Rada, Demetrio Kamarda gibi isimler Arnavut dilini incelemişler ve bazı görüşler sunmuşlardı. Arnavutların ulus yapısı üzerine bir köken, tarih ve dil tartışması başlatan bu araştırmalar arkeologlar,

tarihçiler ve dilbilimciler tarafından bazı farklılıklara dayanan teoriler şeklinde türetilmişti. Arnavutların uluslaşma sürecini 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından imzalanan Ayastefanos ile Berlin Antlaşmaları'nın tetiklediği ise bir gerçektir. Bu antlaşmalarda Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bazı toprakların Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan gibi diğer uluslara pay edildiği görülmektedir (Frashëri, 2022, s. 134; Skendi, 1967, s. 35; Bajraktari, 2013, s. 173). Bu durum karşısında Arnavut entelektüelleri 1879 yılında Şemsettin Sami'nin öncülüğünde “*Cemiyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye*” (Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiyye Nizâm-nâmesi, *Mecmua-i Ulûm*, Nu: 3, 1 Muharrem 1297) isimli cemiyeti kurmuşlardır. Şemsettin Sami, İstanbul'da kurulan bu cemiyetin kuruluşunun ardından Arnavut tarihi, kültürü ve dili üzerine önemli yazılar meydana getirmiştir (Trix, 1999, s. 6-7; Bello ve Metani, 2017, s. 10-11). Bu yazılarından *Kâmûsü'l-Alam* isimli lügatin içerisinde Arnavutlara dair yer alan maddeler belirleyici bir etki bırakmıştır. Bu maddelerde verilen bilgilerden XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Arnavut kökenli Osmanlı bilgini bir yazar olan Şemsettin Sami'nin Arnavutlara dair anlatımları bu çalışmada aktarılmıştır.

1. Kâmûsü'l-A'lâm'a Göre Arnavutlar: Dilsel Bir Yaklaşım

Arnavutların kökenleri ile tarihî hakkında tarihçiler ve dilbilimciler arasında XIX. yüzyılın ortalarına kadar üzerinde ortak bir uzlaşıya varılabilmemiş görüş bulunmamaktadır. Ancak Arnavut ulusunun kökeni ile ilgili bazı araştırmaların yapıldığı ve konu ile ilgili bir dizi tartışmanın ortaya konulduğu bilinmektedir (Sezer, 2023, s. 125). Bu tartışmalar arasında Balkan coğrafyasının en kadim halklarından olan Arnavutların hangi kökenden olabileceği görüşleri ağırlık kazanmıştır (İsmajli, 1987, s. 44-45). Süreçteki en önemli tespitleri yapan kişinin ise Frashërli Şemsettin Sami'nin olduğu görülmektedir. Şemsettin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm* isimli eserinde Arnavutlar ve Arnavutluk ile ilgili önemli saptamalarda bulunmuştur. Şemsettin Sami'nin yazılarının daha sonraki dönemde Arnavut araştırmacılar tarafından kabul edilmesi ise yazılarının önemini arttırmıştır. Adı geçen eserin birinci cildindeki “*Arnavud*” maddesinde Şemsettin Sami, Arnavutların tarihine dair şu şekilde değinmiştir:

Avrupa müverrihlerinin kimi bunların yakın vakitte Kafkasya'daki (Albanya) yani Dağıstan'dan gelmiş olduklarına kimi Slav akvamı cümlesinden bulunduklarına kimi Yunanîlerin halet ve haşiye-i asliyesinde kalmış bir şubesi olduklarına zehep olarak her biri hakikatten pek uzak bir

mülâhazada bulunmuş ve bizim müverrihlerin bazısı da kendilerini Arabistan’dan gelmiş bir Arap kabilesi farz etmişlerdi (Sami, 1306, s. 143).

Görüldüğü üzere Şemsettin Sami tarihçiler arasında Arnavutların kökenlerine dair bir fikir ayrılığı olduğundan bahseder. Bununla beraber yazısının devamında konunun dilsel boyutlarına temas ederek Avrupalı araştırmacıların Arnavud lisanı üzerinden bu konuda bir fikir yürüttüklerini belirtir. Avrupalı araştırmacıların Arnavud lisanının eski Yunan, Latin, Slav, Got, Farsî ve Sanskri lisanlarıyla ilişkilerini anladıklarını ve bu sayede Arnavud kavminin aslını ve nereden geldiklerini öğrendiklerini belirten Şemsettin Sami böylece asırlarca bir muamma olarak kalmış olan meselenin hallolunduğunu yazmıştır. Bu ilmî muhasebelerin sonucunda Şemsettin Sami konu ile ilgili olarak görüşünü şu şekilde belirtir:

Bazı kelimelerde Arnavudçanın Avrupa’nın saîrelsine-i Aryaniyesi’nin cümlesinden ziyade Farisî ve Zend ve Sanskri lisanlarıyla münasebet ve müşâbeheti olması Arnavud lisanının Latin, Yunan veya Slav şubeleri gibi bir şubeye mensup olmayıp doğrudan doğruya eski Arya elsinesi zümresine mensup olduğunu ve bu kavmin sâir akvam-ı kadime-i Aryaniye gibi re’sen Asya-yı Vustâ’dan Avrupa’ya gelmiş olduğunu ispat eder delâildendir (Sami, 1306, s. 144).

Şemsettin Sami yazısında Arnavutların nereden geldiklerine dair bir açıklamayı bu şekilde vermektedir. Buna göre Arnavud lisanı *Arya elsinesi* dillerine mensuptur. Aryani (Ari) dillere yapılan atıflar Şemsettin Sami’nin yaşamış olduğu çağda karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. Bu atıflarda Aryan ırkına dayalı bir ırk tanımlaması yapılarak genellikle ulusallaşma yönünde adımlar atılmıştır (Morris, 1888). Hint-Avrupa dillerinin proto-tipi olarak görülen ulusal diller ve kültürlerin üstün yönleri ön plana çıkarılmıştır. Şemsettin Sami’nin yazısına bakıldığında da verdiği bilgilerde Arnavud lisanının eski Yunan ve Latin lisanlarından daha eski olduğu, bu durumun ise Arnavud kavminin kadimliğine işaret ettiği vurgulanmıştır. Arnavutların nereden ve ne zaman geldiklerine dair önemli tespitlerde de bulunmuştur. Buna göre çok uzun aralıklarla yapılan göçler sırasında Keltlerle (Maier, 2003) benzer zamanlarda Arnavutların geldiğini bildiren Şemsettin Sami bu konu hakkında Arnavutça kelimeler üzerinden örnekler vererek şu açıklamayı yapmıştır:

İşte Arnavudların dahi o zamanlarda yani Keltler'den az evvel veya sonra gelmiş olmaları melhuzdur. Zaten beynlerinde lisanca vesaîr bazı hususça dahi müşâbeheleri derkâr olan bu iki kavim birinden veyahud birbirini müteakib gelip Keltler Avrupa-yı garbiye'de ve Arnavudlar Avrupa'yı Şarkîye'de tutunmuş ve Avrupa-yı Şimaliye dahi muahharen Tötonlar ve Slavlar gelip yerleşmişlerdir. Arnavudların o vakit ism-i millisi (Pelasiç) veya (Pelasg) idi ve bir rivayete göre, bu isim Arnavudça <<İhtiyar>> ve <<Kadim>> demek olan (Plak) kelimesinden mahruf olup müteahhirin tarafından müttekaddimîne verilmiştir (Sami, 1306, s. 144).

Şemsettin Sami'nin burada vermiş olduğu bilgiye dayanarak Arnavud kavminin Balkanlar'daki en kadim halk olduğu zannına varmak mümkündür. Nitekim Keltlerin Batı Avrupa'ya ve Arnavutların Doğu Avrupa'ya yerleştiklerinden ve ardından Tötonların ve Slavların bölgeye geldiğinden bahsetmektedir. Modern Arnavutluk Devleti'nin ismi Arnavutça'da "Shipërisë/Shqipëria" olarak geçmektedir. Bu isim Türkçe'de "Arnavutluk" olarak bilinirken Batı dillerinde ise "Albania" olarak bilinmektedir. Diğer taraftan yine *Kâmûsü'l-A'lâm* isimli eserindeki "*Albanya*" maddesinde Arnavutların kökeni ile ilgili bazı coğrafyacılar ve tarihçiler tarafından varsayımlarda bulunulduğunu belirten Şemsettin Sami "*Albanya*" ismiyle ilgili ise şu bilgileri aktarmıştır:

Albanya, zaman-ı Kadimde Yunan ve Roma coğrafiyunu tarafından ibtida Kafkasya'nın Dağıstan ve Şirvan taraflarına verilen isimdir. Ba'de en evvel Batlamyus tarafından Arnavudluk'a dahi bu isim verilmiştir. İskoçya'nın ism-i kadimi dahi (Albanî) yahud (Albanya) olduğundan birbirinden bu kadar uzak olan bu üç memleketin böyle bir ism-i müşterekle tesmiyeleri coğrafyun ve müverrihini hayrette bırakmakla kimi Arnavudların ve İskoçyalıların Kafkasya'nın o cihetinden gelmiş olduklarına ve kimi dahi bu üç memleketin üçü de dağlık olmak münasebetiyle Kelt lisanında <<Dağ>> demek olan (Alb) kelimesinden mehuz olarak Albanya tesmiye olunduklarına zeheb olmuştur (Sami, 1306, s. 289).

Özellikle Batılılar tarafından Arnavutlara verilen *Albanya* adının eski zamanlarda Yunan ve Roma coğrafyacıları tarafından Kafkasya'da yaşayan Dağıstan tarafına verilirken yine Arnavutluk ve İskoçya'nın eski adına da *Alban* ismi verildiğini ancak birbirinden bu denli uzak olan üç memleketin aynı şekilde adlandırılmasının şaşırtıcı mahiyet taşıdığını belirten Şemsettin Sami bu konularda

açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre, Arnavudlara verilen “*Albanya*” adlandırmasının “*Arbanya*” adından geldiğini belirtmiştir. Bu “*Arbanya*” adlandırmasının ise Arnavutların Arnavutluk için kullandıkları asıl isim olduğunu ve Kigalar tarafından “*Arbanya*”, Toskalar tarafından ise “*Arbırya*” şeklinde telaffuz edildiğini yazmıştır. Daha sonraki dönemlerde Arnavut araştırmacılar bu tezi çalışmalarında tekrarlamışlardır (Kaleshi, 1969; Çollaku, 1986; Demiraj, 1998; Demiraj, 2006; Doçi, 2006; Ismajli, 2015).

Şemsettin Sami, eserinde Arnavutların tarihine dair olarak “*Arbanya*” maddesi altında da şunlara değinmiştir

İşbu (*Arbanya*) kelimesinden mehuzdur. Rumlar (b) harfini telaffuz edemediklerinden bunu (*Arvanya*) suretinde telaffuz edip ahalisine dahi (*Arvanit*) demişlerdir ki bu kelime-yi ahireden Osmanlılar (n) ve (v) nin takdim ve tehiriyle (*Arnavit*) veya (*Arnavud*) kelimesini teşkil etmişlerdir. Her ne kadar ki bu günkü günde <<Arnavudluk>> manasıyla Arnavudlar indinde <<Şkiperya>> tabiri daha umumiyet üzere müsteamil olup (*Arbırya*) ismi Toskalık’ın Avlonya civarlarına tahsis olunmuş ise de Arnavudluk manasıyla dahi kullanılıp ale’l-husus birkaç asırdan beri Arnavudluk’un haricinde yani İtalya, Yunan, Marmara vesaîr taraflarda yaşamakta bulunan Arnavudlar indinde (*Şkiperya*) ismi büsbütün meçhul olup bunlar Arnavudluk’u umumiyet üzere (*Arbanya*) veya (*Arbırya*) namıyla yad etmektedirler. Vecih-i tesmiyeye gelince: <<Ar>> Arnavudça “tarla” demek olup <<ban>> kelimesi dahi Farsî’de de olduğu gibi “yapıcı” demek olduğundan (*Arban*) demek <<Çiftçi>> demektir çünkü Avrupa kıt’asına en evvel çiftçilik zanaatı idhal edenler Asya-yı Vustâ’dan hicret eden akvam-ı Arya olduğu ve Arnavudların dahi bu akvamın en kadimlerinden bulundukları muhakkaktır (Sami, 1306, s. 86).

Burada önemli tespitlerde bulunan Şemsettin Sami, Arnavutlar tarafından Arnavutluk’a verilen esas adın “*Arbanya*” olduğunu ve “*Şkiperya*” isminin ise o dönemde bir kısım Arnavut tarafından bilindiğini yazmıştır. Günümüz Arnavutçasında “*Shqipëria*” olarak isimlendirilmiştir. “*Arbanya*” adının ise Kigalar ve Toskalar tarafından farklı telaffuz edildiğini belirterek bunun nedeni olarak ise Toskaların kullanmış oldukları dil düzenindeki elif harfinin eksikliğinden kaynaklandığını ayrıca Toskaların kullanmış oldukları dilde “n” harfini çoğunlukla “r” harfi olarak kullandıklarını bundan dolayı “*Arban*” kelimesini “*Arbır*” olarak

kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca *Kâmûsü'l-A'lâm* isimli eserinde “*Arbırya*” maddesini de yazan Şemsettin Sami bu madde altında ise şunlara değinmiştir:

Arbırya, Toska lisanında (Arbanya) makamında kullanılıp <<Arnavudluk>> demektir. Arnavudluk'ta Yanya vilayetinin Berat Sancağında Avlonya kazasının kısm-ı cenûbîsiyle Ergiri sancağının Himara ve Kurveleş kazalarını cem' bir küçük kıt'anın dahi ismidir ki dağlık bir mahal olup (Arbır) denilen ahalisi ekseriyet üzere çobanlıkla meşgul ve gayet cesur adamlardır... Bu kıt'a (Labriya) yahud (Laplık) dahi denilirse de (Labriya) daha vasi olup (Arbırya)'yı dahî şamildir... (Sami, 1306, s. 87).

Şemsettin Sami tarafından Arnavutlar ile ilgili yazılmış olunan maddelerde dilsel bir yaklaşımla Arnavut ulusunun kökenlerine ve diline dair önemli bilgiler verildiği görülmüştür. Bu bilgileri genel bir çizgide toparlayacak olursak, Arnavutların kökenlerine dair bilgilerden yakın zamanlarda yapılan araştırmalara dayanılarak söz edilebilir. Dilbilimsel ve tarihi kaynaklar üzerinden bir inceleme ile bakarsak Arnavutluk toprakları için Doğu Roma'da “Arbanon/Albanon”; Latince'de “Arbanum/Albanum”; Eski Yunanca'da “Arvanitis”; Slavca'da “Arbanas/Albanas”; Osmanlı kaynaklarında ise “Arvanid/Arnaud” isminin kullanıldığı bilinmektedir. Bu konuda Şemsettin Sami'nin görüşleri nettir. Buna göre Arnavud lisanı Arya elsesine dillerine mensuptur. Yine bu yazıdan anlaşılabileceği üzere Arnavut lisanı Arnavut kavminin kadimliğine işaret etmektedir. Bu kadimliği tarihsel olarak İlrilerin devamı olarak nasıl çizdiğini ise yeni bir başlık altında değerlendirmek gerekir.

2. Kâmûsü'l-A'lâm'a Göre Arnavutlar: Tarihî Bir Devamlılık

Balkan Yarımadası'nda ilk yerleşimler ile ilgili araştırmalar yapan bilim insanları bölgenin kâdim halkları olarak İlriler, Traklar ve daha sonraları bölgeye gelmiş olan Helenleri göstermektedir (İslami, 1979). Bu halklardan Helenler Balkanların güneyine yerleşirken Traklar doğusunda ve İlriler ise batısında yerleşim yerleri kurmuşlardı. İlriler özellikle Adriyatik Denizi kıyısında ve dağlık alanlarda yerleşmişlerdi. Ancak İlr toplulukları Patriarkal topluluklar halinde sürekli çatışmalar yaşayan gruplardan oluşuyordu. Arnavut halkı üzerine araştırmalar yapan bilim insanları özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Arnavutları bu İlr topluluklarının bir devamı olarak ele almaya başladılar. Bu araştırmacılarından birisi olan ve çok önemli bilgiler sunan Şemsettin Sami de Arnavutların ulusal isminin

İlirlerden kaynaklı olarak *Pelasiç/Pelasglar*’a kadar dayandığını belirtmişti. Konuyla ilgili Şemsettin Sami Arnavut kavmi hakkında şu bilgileri vermişti:

Pelasiçler yani eski Arnavudlar veçh-i ati üzere başlıca dört kısma münkasım idiler: 1. İliryanlar ki Yunan-ı Kadimin hududundan Adriyatik Körfezi’nin münteha-yı şimaline kadar yani şimdiki Arnavudluk ile Bosna ve Hersek ve Dalmaçya kıt’alarında münteşir idiler; 2. Makedonyalılar ki (Pindus) ve Şar Dağları’ndan Rodop Dağı’na ve Karasu’ya ve Ada Denizi’ne kadar mümted olan Makedonya kıt’asında yani Selanik, Manastır, Üsküp ve Siroz taraflarında sakin idiler; 3. Trakyalılar ki hudud-u şimaliyeleri muayyen olmayarak Edirne Vilayeti ile Bulgaristan taraflarında sakin ve belki Tuna’nın sahil-i yeminine kadar münteşir idiler, 4. Frigyalılar ki Anadolu sevahilinden Ankara ve Sivas’a kadar olan kıt’ada bulunurlardı (Sami, 1306, s. 144).

Pelasiçlerin/Pelasgların dört kısma ayrıldıklarını belirten Şemsettin Sami İliryanların, Makedonların, Trakların ve Frigyalıların Pelasiç/Pelasg soyuna dayandıklarını belirtmişti. Bu durumda İlirler, Makedonlar, Traklar ve Frigyalılar arasında bir bağ kurulmuş oluyordu (Topaloğlu, 2017, s. 246). Bu bağ bir zorlama ve tarihî mitleştirme olarak görülebilir. Ardından ise İliryanlar ile Makedonyalıların birbirine daha yakın olduklarını belirtmiş ve antik dönemin ünlü tarihçisi Strabon’a atıf vererek şu tarihsel akışı sunmuştur. Buna göre:

İliryanlarla Makedonyalıların bir kavim ve ahd-ü bir lisanla mütekellim olduklarını miladi birinci asırda yaşamış olan Strabon dahi seraheten beyan ederek: <<Epir ve İlirya ve Makedonya ahalisi bir lisanla mütekellimdirler, saçlarını bir surette keserler, ahlak ve adetleri dahi birdir>> ve diğer bir mahalde bunlar (Plakonya) dedikleri ihtiyar meclisleri marifetiyle idare olunurlar ve ihtiyara (Plas) ihtiyar kadına dahi (Playe) derler>>. İmdi <<Plakonya>> ve <<Plak> kelimeleri el-yevm Arnavudçada bu manalarla müsteamil oldukları gibi adet-i kâdimeyi muhafaza etmiş olan Arnavud malisörleri hala beynlerindeki ihtilafatı (Plakonya) tabir ettikleri ihtiyar meclisleri marifetiyle fasıl ediyorlar (Sami, 1306, s. 145).

İliryanlar ve Makedonyalıları arasındaki yakınlığı bu sözlerle belirten Şemsettin Sami yine burada yönetim tarzı hakkında da bilgiler vermiştir. Bu yönetim tarzının günümüz Arnavutçasında da yer alan “*Plak*” kelimesiyle adlandırıldığı ve bunun “*kadim/yaşlı*” anlamına geldiği görülmektedir. Bu yönetim tarzının ise adetlerini devam ettirmiş olan Malisörler arasında yani Dağlı Arnavutlar arasında

halen varlığını sürdürdüğünü aktarmıştır. Diğer taraftan İliryanlarla Makedonyalıların bulundukları yeri ise “*Plakonya*” olarak adlandırarak “*Kadim yer*” anlamına gelen adlandırmanın kullanıldığını belirtmiştir. Yazısının devamında soy aktarması yapan Şemsettin Sami tarafından Pelasg-İliryan-Arnavut devamlılığını ise Arnavutluk coğrafyasına bundan sonra dışarıdan bir ulusun gelmediğine dayanarak açıklamıştır (Sami, 1306, s. 145). Şemsettin Sami böylece XIX. yüzyılın ortalarından beri bir dizi tartışmaya sebep olan Arnavutların kökeni ile ilgili tartışmalara son noktayı koymaya çalışmıştır. Nitekim Şemsettin Sami’nin fikir ve yazılarının kendinden sonra gelen Arnavutlar tarafından umumiyet üzere kabul edildiği düşünülürse Pelasg-İliryan-Arnavut tarihî devamlılığı çok önemli bir tez olarak ortaya konulmuştur. Doğal olarak Şemsettin Sami öncesinde de bu tez kullanılıyordu ancak bu tezin daha kalıcı hale gelmesinde kendisinin yazıları son derece etkili olmuştur. Arnavutların yönetim sistemleri üzerinden de Pelasg-İlir-Arnavut devamlılığını ileri süren Şemsettin Sami Arnavutların kendi kabile reisleriyle İhtiyar Meclisleri aracılığıyla yönetildikleri için kayda alınan bir tarihleri bulunmadığını belirtmiştir. Örneğin XIX. yüzyılda Kuzey Arnavutluk’un önemli merkezi olan İşkodra hakkında yazılan eserler bu durumu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Wingfield, 1859; Tozer, 1869; Knight, 1880). Bununla birlikte üç devlet kurduklarının bilindiğini yazmıştır. Bu devletlerin en dikkat çekeninin ise Büyük İskender öncülüğünde kurulan devlet olduğunu vurgulayarak böylece Büyük İskender’in kökeni hakkında çok önemli bir iddiayı yazıya almıştır (Tafili ve Çaushi, 2017, s. 219). Şemsettin Sami bu kurulan devletlerle ilgili ise şu bilgileri vermiştir:

Arnavudlar eskiden beri kabile kabile kendi rüesalarıyla İhtiyar Meclisleri marifetiyle idare olunduklarından mazbut tarihleri olmayıp ma’ruf olarak yalnız üç devlet teşkil etmişti ki bunların biri İşkodra taraflarında biri Epir’de yani Yanya tarafında ve biri de Makedonya’nın Yenice-i Vardar karibinde bulunmuş olan (Pela) şehir-i kadiminde idi. Bu üçüncü devlet Makedonya Devleti ile ma’ruf olup tarihi tamamiyle mazbuttur. Bu devlet Filip’in oğlu İskender Zülkarneyn’in huruc-u tahtına kadar o vakit ma’lum ve ma’ruf olan aktar-ı âlemin hemen kâffesini feth etmesi gibi harik-i ada zannıyla bilecek bir büyük vukuatle kendini bütün âleme tanıttırmıştır... (Sami, 1306, s. 145).

Tarihte Arnavutların kabileler halinde yaşadıklarını ifade eden Şemsettin Sami bu kabilelerin ise İhtiyar Meclisleri aracılığıyla idare edildiklerini anlatmıştır.

Tarih boyunca tek bir devlet çatısı altında toplanamamakla beraber bilinen üç devlet kurduklarını, bunların İşkodra, Yanya ve Yenice-i Vardar yakınlarında kurulduğunu dolayısıyla Makedonlar ile Arnavutlar arasındaki bağlardan dolayı da bu devletin Arnavutların nezdinde de kabul edildiğini bildirmişti. Bu görüş hem Arnavut tarihyazımı hem de Makedon tarihyazımı için yoruma açık görüşler olmuştur (Hacısalıhoğlu, 2020). Ayrıca Büyük İskender’in kökenleri ile ilgili çok önemli tespitler yaparak kendisinin zannedildiği gibi Yunanlı olmadığı ve Pelasg soyundan geldiğini belirtmişti. Eserindeki “*Arnavudluk*” maddesinde ise coğrafi bir tanım veren Şemsettin Sami’ye göre Arnavutluk coğrafyası şu şekilde anlatılmıştı:

Avrupa-yi Osmaniye’nin garb tarafında ve Adriyatik Denizi’nin sahil-i şarkisinde bir kıt’adır ki tulan Narda Körfezi’nden ve hudud-u Yunaniye’den Karadağ’ın hudud-u sabıkasıyla Bosna ve Sırbıye hududuna ve arzan Adriyatik ve Yunan Denizleri sevahil-i şarkîyesinden Bulgaristan hududuna, Vardar Nehri’nin aşağıki mecrasına ve Yunan hudud-u cedidesine kadar mümted oluyor. Her ne kadar ki ekser Avrupa harita ve coğrafyalarında (Albanya) ismiyle tesmiye olunan kıta bu kadar geniş gösterilmeyip şarken hududu (Pindus), (Gramos) ve (Şar) silsile-i cibaliyle mahdud gösteriliyor ise de Gramos ve Şar’ın şark tarafında kalan Kesriye, Manastır, Pirlepe, Kalkandelen, Üsküp, Priştine ve hatta ahiren Sırbıye’ye terk olunan (İvranye), (Leskoviç) ve (Kurşunlu) tarafları dâhi halis Arnavudluk olduğundan hudud-u mezkureye sahih nazarıyla bakılamaz... (Sami, 1306, s. 149-153).

Bu maddede görüleceği üzere Arnavutluk coğrafyası çok geniş sınırlar içerisinde ele alınmıştır. Bu sınırların Avrupalı coğrafyacılar tarafından daha dar bir sınır içerisinde gösterildiğini belirten Şemsettin Sami’ye göre Avrupalı coğrafyacıların gösterdikleri haritalara eleştirel gözle bakılması gerekmektedir. Nitekim bir ölçüt olarak kullanılan dile bakılması gerektiğini belirterek bu bölgelerin hiçbir zaman kendi başına bir idari birlik oluşturamadığından bahsetmiştir. Buna dayanarak en azından Makedonya kısmının tamamen Arnavutluk olarak adlandırılmasını yazmıştır. Şemsettin Sami tarafından çizilen Arnavut coğrafyasına bakıldığı zaman Arnavutluk Devleti’nin Balkan Savaşları sırasında 28 Kasım 1912 tarihinde kuruluşu çok dar sınırlar içerisinde kalmıştı. Özellikle Kosova ve Yanya gibi önemli yerler Balkanlı devletler tarafından işgal edilmişti. Daha sonrasında ise literatüre “Büyük Arnavutluk” ismiyle giren tez sunulmuştu (Göktaş, 2018).

Şemsettin Sami tarihte Arnavutların kabileler halinde yaşadıklarını haklı olarak belirtmişti. Bu kabileleri yer yer anlatsa da genel olarak iki büyük kısma bölündüğünü ve bu kısımların Kiga (Geg) ve Toska (Tosk) isimleri ile anıldığını ifade etmiştir. Bu isimlendirmelere rağmen tarihte hem Kigaların hem Toskaların kendilerini ayrı bir isimlendirme ile değil Şkiptar (Shqiptar) yani Arnavut olarak isimlendirdiklerini anlatmıştır. Şemsettin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm* isimli eserinde *Toska*, *Toskalık* ve *Kiga* (Geg) başlıklı maddeler yazarak bazı özelliklere vurgular yapmıştı. Buna göre Toska başlıklı maddesinde Şemsettin Sami şöyle yazmıştı:

Arnavud kavminin münkasım bulunduğu iki kısımdan biri olup, Arnavudluk'un cenub cihetinde sakindirler. Toskalarla Kigalar esasen bir nevî ahlakla mütehallik ve aynı adete tabî iseler de bazı teferruatta beynlerinde fark bulunduğu gibi lisanları dahi az farklıdır. Toskalar tekellümde gınâ ve harekette emele isti'mâl etmeyip daha açık telaffuz ettikleri halde Kigalar burundan söyleyip gınâları çoktur ve kelimelerin bazı hareketini telaffuz etmeyip kısa kesirle cesaret ve harpde ikisi de bir olup ancak Kigaların hücumda ve Toskaların mukavemet ve sebatte maharetleri daha ziyadedir. Toskaların zekâvet ve istidâdleri ve Kigaların metanetleri ileridir. Gerek Toskaların ve gerek Kigalarınca lisanı Müslim ve salisi Hristiyan olup Kigaların Hristiyanları ekseriyet üzere Katolik ve Toskalarınkiler Ortodoks'tur. Yunan ve İtalya'daki Arnavutlar Toska'dır (Sami, 1311, s. 3023).

Şemsettin Sami bu maddede Arnavut kavmini Tosklar ve Kigalar (Gegler) olarak iki büyük kısma ayırarak Arnavutluk'un güney kesiminde yaşayanlara Tosklar denildiğini belirtmiştir. Bu iki kısmı esasen aynı ahlak ve adetlere bağlı olarak gören Şemsettin Sami yine de bazı ayrıntılardan ve dilsel yönden farklılıklardan bahsetmiştir. Toskların konuşmasını lehçe yönünden daha düzgün olarak nitelendirirken Kigaların lehçe yönünden biraz daha farklı konuştuklarını bu nedenle bazı kelimelerde telaffuz farklılıkları olduğundan bahsetmektedir. Bu telaffuz farklılıkları daha sonraki dönemlerde Arnavut araştırmacılar tarafından da önemle ele alınmıştır (Buda, 1985; Çabej, 1985, vd.). Cesurluk ve savaş yönünden de değerlendirmelerde bulunan Şemsettin Sami Kigaların hücumda ve Toskların savunmada ve sabırda daha yetenekli olduklarından bahseder. Ardından çarpıcı bir tespit yaparak Toskların zekâlarının ve yeteneklerinin daha üstün olduğunu belirtirken Kigaların daha dayanıklı olduklarını yazmıştır. Hem Toskların hem de

Kigaların çoğunluğunun Müslüman olduğunu ayrıca Hristiyanlık yönünden ise Toskların daha çok Ortodoks ve Kigaların daha çok Katolik olduğunu belirtmiştir.

Arnavutların yerleşimlerine göre farklı isimlerle adlandırıldıkları tarih boyunca görülmektedir. Yunanistan tarafında yaşayan Arnavutlar *Arvanid* ve İtalya tarafında yaşayan Arnavutlar ise *Arbëresh* isimleriyle bilinmektedir (Ajeti, 1985, s. 287-304). Yunan ve İtalya'daki Arnavutları Tosk olarak sınıflandıran Şemsettin Sami'ye göre Tosk ismi de İtalya tarafındaki Etrükslerin dahi isimlendirmesi olan Toskana isminden gelmektedir. Nitekim *Toskalık* maddesinde verilen bilgilerde Toskların genel olarak yaşadıkları yerler anlatılmıştır (Sami, 1311, s. 3024). Tosklar ile Kigalar arasında sınır olarak İşkumbi (Shkumbi) Nehri gösterilmiş bu nehrin kuzeyindeki yerler Kigalık ve güneyindeki yerler Toskalık olarak verilmiştir (Sussheim, 1978, s. 573-592). Toskaların yaşadıkları yerlere Rumlar tarafından *Epir* isminin verildiğini ancak bunun hem doğrularla örtüşmediği hem de Arnavutlar tarafından kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır. Ayrıca yine Çamlık ve Laplık olarak isimlendirilen yerlerin de Toskalık kısmının parçalarını oluşturduğunu anlatmıştır. Şemsettin Sami eserinde “*Kiga*” maddesi altında ise Toska maddesinde verdiği bilgilerin bir kısmını tekrar vermiştir. “*Kiga*” maddesinin önemli bir kısmını şöyle sunabiliriz:

Toskalar ekseriyet üzere kara gözlü ve kara saçlı oldukları halde Kigalar da sarı saç ve mavi göz ağılebdir. Cesaret ve şecaatte her iki taîfe bir olup Kigalar hücumda ve Toskalar ise sebatte daha kuvvetlidirler. Gerek Toskaların gerek Kigaların salısanı Müslim olup Hristiyan bulunan birer salisleri Toskalık'ta Ortodoks ve Kigalar'da Katolik'tir ve bunlar Latin demekle mârufturlar ve ekseriyet üzere Mirdita'da ve İşkodra dağlarında bulunuyorlar. Kigalar Toskalar'dan daha ayrı cüsseli ve uzun boylu olup eski Yunanilerin (dev - geant) manasıyla kullandıkları Gigas isminin işbu Kiga isminden me'huz olduğu anlaşılıyor; zira şair Homeros bu devlerin (Akro Keravniya) yani Himara Dağları'nın ortasında sakin olduklarını beyan ediyor ki orası da Kigaların mahallidir (Sami, 1314, s. 3939).

Bu maddede görüldüğü üzere Arnavutluk'un kuzey kısmında yaşayan Arnavutlara Kiga yani Geg ismi verilmektedir. Kigaların Toskalara göre atalarının ahlak ve adetlerine daha bağlı olduklarını belirtmiştir. Bu madde altında fiziksel bazı değerlendirmelerde bulunarak Toskların çoğunlukla kara gözlü ve kara saçlı olduklarını belirtirken Kigaların ise sarı saçlı ve mavi gözlü olduklarını

vurgulamıştır. Son kısımda fiziksel özelliklere tekrar değinilerek Kigaların daha cüsseli ve uzun boylu oldukları bu nedenle Yunanlar tarafından kendilerine dev manasında Kigas (Gigas) isminin verildiği nitekim Homeros'un eserinde bu insanların Himara Dağları'nın ortasında yerleştiklerini belirttiği anlatılmıştır. Kigaların Hristiyan kısmının çoğunlukla Katolik olduklarını ve Latin isimlendirmelerini takındıklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca Katolik yerleşimcilerin daha çok Mirdita ve İşkodra Dağları'nda yaşadıkları belirtilmiştir.

3. Kâmûsü'l-A'lâm'a Göre Arnavutlar: Kültürel Bir Bakış

Kültür bir toplumun yaşantısını, geçmişini ve geleceğini gösteren en önemli unsurlar arasındadır. Dil, tarih ve kültürel öğelerin bir arada incelenmesi ile ulusal değerler ortaya konulabilir. Bunun farkında olan Şemsettin Sami eserlerinde Arnavutlara dair özel bilgileri sürekli olarak vurgulamıştır. Arnavut gelenek-göreneklere hakkında ayrıntılı bilgileri eserlerinde vermesi ise kendi dönemine göre ulusal yönleri baskın olan bir düşünür olduğunu göstermektedir (Xhanari, 2017; Bilmez, 2014; Trix, 1997). Şemsettin Sami, Arnavutların kendilerine verdikleri adlandırmayı belirtirken Kigalar ve Toskalar arasında bir ayrıma giderek Toskaların kendilerine "Arbur" dediklerini lisan yönünden ise Arnavutların Kiga ve Toska olarak iki büyük kısma ayrıldıklarını vurgulamıştır. Sonra Kigalar ve Toskalar arasında da bazı özelliklere dikkat çekmişti. Buna göre:

Kiga ve Toska lisanları yalnız şive ve telafuzca ve bazı tabirat ve tasrifatça fırkalı olup esasen lisan birdir ve birbirlerinin lisanını pekâlâ anlarlar. Bu lisanda dört ve beşyüz sene evvel yazılmış Katolik mezhebine mütealîk mensur ve manzum birkaç kitapla beş on evvel asırdan beri hıfz olunmakta olan bazı millî şarkılar mevcuttur ki şimdiki lisandan farkları yalnız o vakit müsteamil bulunup şimdi yerlerine Müslümanlar tarafından Arabî ve Hristiyanlar tarafından Rumca tabirat kullanılmakta olan bazı kelimatın bulunmasından ibarettir. İslamiyetten sonra dahi Arnavudluk'ta pek çok şairler yetişip mevlüd-ü şerif menkıbesi ve siyer-i nebi ve mersiye-i vakî Kerbela gibi umur-u diniyyeye ve vaaz ve nasihate mütealîk manzumeler ve divanlar nazım ve tertib etmişlerdir (Sami, 1306, s. 148).

Görüldüğü üzere Arnavutluk'un kuzeyinde Kigalar ve Arnavutluk'un güneyinde Toskalar yaşarken İlbasan'dan geçen Shkumbi Nehri (*Lumi Shkumbin*) ise iki büyük kısım arasında sınır halindedir. Bu iki kısmın kullandığı lisan esasen bir olmakla beraber şive ve telaffuzca bazı farklılıklar mevcuttur (Alpan, 1979, s. 9).

Bu noktada çok önemli bir duruma daha değinen Şemsettin Sami, Katolik mezhebine mensup kişiler tarafından Arnavud lisanında yazılmış olan bazı kitaplardan ve millî şarkılardan bahsetmektedir. Arnavut dili ve edebiyatının ilk metinleri olarak gösterilen bu metinlerin çoğu Katolik dinine ait bazı metinlerdir (Dillioğlu, 2018, s. 89). Nitekim sonraları onların yerlerine Müslümanlar tarafından Osmanlı Türkçesi ile ve Rumlar (Ortodoks Arnavutlar) tarafından Rumca yazılar yazıldığını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti Arnavutluk'u fethettikten sonra Osmanlı kültürü Arnavutlar arasında yayılmış ve Osmanlı Türkçesi ile önemli metinler kaleme alınmıştır (Kaleshi, 2013, s. 48). Ardından neden Arnavutların kendi lisanlarında bir edebî külliyat oluşturmadıklarını ise şu şekilde aktarmıştır:

Arnavudlar İliryan ve Pelasiç denildikleri zamandan beri esasen ahlak ve adetlerini değiştirmeyip daima akvam-ı mütemeddin eden ayrı ve münferid ve küçük küçük ve birbirlerine hasım kabilelere münkasım bulunmuş ve Strabon'un tarifine bakılırsa o vakitlerde dahi şimdiki Debre ve İşkodra malisörlerinin sürdükleri umuru sürmekte bulunmuşlardır. Bunun için hiçbir vakit birbirine cem' bir heyet ve devlet teşkil etmek veya kendi lisanlarını yazıp bir edebiyat-ı millîye uyandırmak fikrinde bulunmamışlardır (Sami, 1306, s. 145).

Arnavutların en eski zamanlardan beri ahlak ve adetlerini değiştirmediklerini ve daima küçük topluluklar halinde birbirine hasım kabilelere mensup olarak yaşadıklarını anlatan Şemsettin Sami antik çağın ünlü bilgini Strabon'a atıf yaparak bunu aktarmaktadır. Arnavutların bu durumundan dolayı ise toplanarak bir devlet kuramadıkları gibi kendi lisanlarında yazılı bir millî edebiyat oluşturmadıklarını da belirtmiştir (Skendi, 1975, s. 187). Bununla beraber yazısının devamında Arnavut çocuklarının zekâlarının güçlü olduğunu fakat kendi kavimlerinin lisanlarından ziyade başka kavimlerin lisanlarında eğitim aldıkları için o kavmin efradından olduklarının düşünüldüğünü Hoca Tahsin ve Yakovalı Ali Efendi örnekleri üzerinden anlatmıştır. Ayrıca Atina ve Roma'daki okullardan başarılı Arnavut bilim insanlarının yetiştiğini yazmıştır (Sami, 1306, s. 147). Arnavut çocuklarının zekâsının gelişmişliğinden bahseden Şemsettin Sami doğru bir tespitte bulunarak buna ise Arnavut kavminin çocuklarının bilmedikleri bir lisanda eğitim almalarına karşılık bu lisanda az sürede ilerleme göstermelerini ve bu şekilde önemli Arnavut âlimlerin yetişmesini delil sunmaktadır. Buna Müslüman müderrisler arasından Yakovalı Ali Efendi ve Hoca Tahsin'i örnek olarak gösteren Şemsettin Sami ayrıca

Atina ve Roma üniversiteleri içerisinde de Arnavut cinsine mensup önemli kişilerin olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca özellikle Yunanistan'ın kurulması ve İtalya'nın birliğini kurması sürecinde yer alan bazı önemli isimlerden bahsederek bu kişilerin Arnavut kavmine mensup olduklarını belirtmiştir. Bu kişiler Arnavut kökenli olmaları yönüyle dikkat çekmişlerdir (Clayer, 2013). Şemsettin Sami özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde Arnavutların bir millî edebiyat oluşturduğunu ise bu dönemde Arnavutça lisanında yazılmaya başlanan yazıların bir edebiyat meydana getirdiğini ve ilerleme gösterdiğini anlatarak vurgulamıştır (Sami, 1306, s. 148). Bu vurguda yukarıda anlattığımız üzere 1879 yılında İstanbul'da kurulan "*Cemiyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye*" isimli cemiyetin temel etkisi olmuştur. Bu cemiyetin kurulmasında çok önemli faydaları olan ve cemiyetin oluşturduğu Arnavut alfabesinin mimarı Şemsettin Sami buna ek olarak daha önce yazmış olduğu "*Besa*" geleneği üzerinde de "*Arnavud*" maddesinde yine durmaktadır. Arnavutların çok önemli bir gelenekleri olan ve verilen sözden dönülmeyeceğini belirten Şemsettin Sami "*Besa*" geleneği üzerinde durarak Arnavutların bu yemin üzerinde ahd-e vefa gösterdiklerini yazmıştır (Sami, 1306, s. 147). Besa geleneği üzerine 1874 yılında yazdığı *Besa Yahud Ahde Vefa* başlıklı tiyatro eserinde de ele aldığı üzere Arnavutlar için Besa geleneğinin son derecede önemli olduğunu anlatmıştır (Sami 1874; Bayraktar, 2023; Sadiku, 2014). Şemsettin Sami, Arnavut nüfusu ile ilgili olarak ise Osmanlı memleketlerinde yaşayan Arnavudların iki milyon civarında olduğunu ayrıca Yunan ve İtalya'da bulunan Arnavudların dahi beşyüz bin civarında olduğunu belirtmiştir. Bu konuyla ilgili:

Memalik-i Osmaniyye'deki Arnavudlar iki milyon kadar olup bunların çoğunluğu İslam'dır. Yunan ve İtalya'da bulunan Arnavudlar dahi beşyüz bin nüfusu mütecavizdir. Arnavudlar zaten dağlık ve gayr-i menbet yerlerde daha cemiyetli bulunduklarından memleketleri kendilerini besleyemeyip çoğu san'at ve ticaretle, satıcılıkla veyahud maaşlı asker veya jandarma ve kolcu vesaîr hizmetle memalik-i Osmaniyye'nin her tarafına ve hatta Mısır ve Sudan ve Yemen'e kadar gurbeti ihtiyar ederek zevcelerinden uzak bulunduklarından ve adetleri olduğu gibi bir takımı da başka yerlerde evlenip kaldıklarından ve muharebelerde ve birbirleriyle olan kan davalarında çok kırıldıklarından nüfusları teksîr etmiş şöyle dursun öteden beri azalmakta bulunmuştur (Sami, 1306, s. 148).

Arnavut nüfusu hakkında bu bilgiyi veren Şemsettin Sami ardından bazı eklemelerde yaparak Arnavutların yaşadıkları şehirler ile ilgili de ilginç tespitlerde bulunmuştur (Nuro, 2019, s. 310). “*Arnavudluk*” maddesi altında bu tespitleri şu şekilde vermiştir:

Arnavudluk’un birinci derecede olan şehirleri İşkodra, Prizren, Manastır ve Yanya’dır ki her birinin ahalisi 30000’den ziyadedir; ikinci derecedekiler İpek, Yakova, Priştine, Üsküp, Kalkandelen, Debre, Tirana, İlbasan, Berat, Ohri, Görice, Kesriye, Ergiri ve Preveze şehirleridir ki her birinin ahalisi 10000 ile 20000 arasındadır; üçüncü derecedekilerin başlıcaları da Leş, Gusinye, Plava, Mitroviçe, Kumanova, Gostivar, Köprülü, Pirlepe, Resne, Akçahisar, Draç, Kavaye, Avlonya, Tepedelen, Pırmedi, Delvine, Konice, Maçova, Filat, Aydonat, Mergiliç ve Parga kasabalarıdır ki her birinin 3000’den ziyade ahalisi vardır (Sami, 1306, s. 152).

Arnavutluk coğrafyasındaki bazı önemli şehirleri bu şekilde vermiştir. Şemsettin Sami “*Arnavud*” maddesinin son kısmında ise Arnavutlarla ilgili yapmış oldukları çalışmalarla Arnavutları Avrupa’da tanıtmış olan kişileri de anmıştır. Bu kişileri şu şekilde sıralamıştır:

234

Arnavutların cinsiyetini ve asl-u nesebleriyle lisanlarını Avrupa’ya tanıttıran başlıca Avusturya Devleti tarafından düvel-i müddet Yanya ve İşkodra’da konsolos bulunmuş olan Doktor (Han) ile meşahir-i lisaniyyun’dan (Popp) ve kendisi Arnavud olup Romanya’da prenslik etmiş olan (Kiga) hanedanına mensup Prens (Dora d’Istria) ile İtalya’daki Arnavudlar’dan (Dorsa), Monsenyör (Krispi), (Kamarda), (De Rada) vesaîrleridir ki her biri bu babda Almanca ve İtalyanca lisanlarında müte’adid eserler yazmışlardır (Sami, 1306, s. 148).

Yukarıda saymış olduğu kişilerle aynı çağda yaşamış olan Şemsettin Sami’nin Arnavut kavmi hakkında verdiği çok değerli bilgiler *Kâmûsü’l-A’lâm* isimli eserinde olduğu gibi diğer bazı eserlerinde de dikkat çekmiştir. Bu büyük yazarın Arnavutluk ve Arnavutlarla ilgili vermiş olduğu bilgiler kendinden sonra bu konularda araştırmalar yapan araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliği görmüştür.

Sonuç

Dil, tarih ve kültürel öğelerin bir arada incelenmesi ile ulusal değerlerin ortaya konulabileceğinin farkında olan Şemsettin Sami eserlerinde Arnavutlara dair özel bilgileri sürekli olarak vurgulamıştır. Aslen Arnavut kökenli olması ve Arnavut gelenek-göreneklere hakkında ayrıntılı bilgileri eserlerinde vermesi ise kendi dönemine göre ulusal yönleri baskın olan bir düşünür olduğunu göstermektedir. Bilindiği üzere XIX. yüzyılda Yunan, Sırp, Karadağ, Bulgar ulusları Avrupalı devletlerin kışkırtmalarıyla isyanlara kalkışarak kendi ulus devletlerini kurmuşlardır. Bu devletlerin tarih yazımları incelendiği zaman bir mit etrafında kendi kökenlerine dair eserlerin kaleme alındığı sıkça görülmektedir. Diğer taraftan Arnavutların kökenleri ve tarihî hakkında tarihçiler ve dilbilimciler arasında XIX. yüzyılın ortalarına kadar üzerinde ortak bir uzlaşıya varılabilmiş görüş bulunmamaktaydı. Bazı Avrupalı araştırmacılar Arnavutlar hakkında yazılar kaleme almış olmakla beraber bu yazılar ihtilaflı görüşler barındırmaktaydı. Nitekim Şemsettin Sami gibi bazı Arnavut entelektüelleri bu ihtilafları giderebilecek önemli tarihi bilgileri eserlerinde vermişlerdir. *Kâmûsü'l-A'lâm* isimli eser, Osmanlı Devleti zamanında yazılan genel bir tarih, coğrafya ve meşhur adamlar ansiklopedisi veya müellifinin tabiriyle “*tarih ve coğrafya bilimlerinin büyük bir mahzenidir*”. Bu alanlarda yayımlanan ve bilinen ilk Türkçe ansiklopedisi olma özelliğini taşıyan eser, ömrünün büyük bir kısmını İstanbul’da geçiren ve Tanzimat dönemi Türk edebiyatının en önemli yazarlarından birisi olan Şemsettin Sami tarafından yazılmıştı. *Kâmûsü'l-A'lâm* isimli eserde Arnavutlar ve Arnavutluk ile ilgili verilen bilgiler çarpıcı bir boyuttadır. Şemsettin Sami tarafından Arnavutlar ile ilgili yazılmış olunan maddelerde dilsel bir yaklaşımla Arnavut ulusunun kökenlerine ve diline dair önemli bilgiler verildiği görülmüştür. Şemsettin Sami tarafından Arnavutların nereden geldiklerine dair bir açıklama net bir şekilde verilmektedir. Buna göre Arnavud lisanı Arya elsesi dillerine mensup olarak gösterilmektedir. Diğer taraftan XIX. yüzyılda Aryani (Ari) dillere yapılan atıflar ise ulusalcı yazarların eserlerinde karşımıza sıkça çıkmaktadır. Bu atıflarda Aryan ırkına dayalı bir ırk tanımlaması yapılarak genellikle ulusallaşma yönünde adımlar atıldığı görülmüştür. Bu yazılarda yazarlar kökenlerini Hint-Avrupa dillerinin proto-tipi olarak görmüşler ve üstün yönlerini ön plana çıkarmışlardır. Bu durum XIX. yüzyılda bir ulusun kökenlerini arı olarak göstermek isteyen düşünürlerin görüşleriyle benzerlik taşımaktadır. Yine bu yazıdan anlaşılacağı üzere Arnavud

lisanı eski Yunan ve Latin lisanlarından daha eski olup bu durum ise Arnavud kavminin kadimliğine işaret etmektedir. Bu kadimliği tarihsel olarak İlirlerin devamı olarak nasıl çizdiğini ise Arnavut ulusunun kökenlerine dair tarihsel bir yaklaşımla ele almıştır. Şemsettin Sami’nin fikir ve yazılarının kendinden sonra gelen Arnavutlar tarafından umumiyet üzere kabul edildiği düşünülürse Pelasg-İliryan-Arnauvud tarihî devamlılığının çok önemli bir tez olarak ortaya konulduğunu belirtebiliriz. Şemsettin Sami’ye göre Avrupalı coğrafyacıların gösterdikleri haritalara eleştirel gözle bakılması gerekmektedir. Nitekim bir ölçüt olarak kullanılan dile bakılmasını belirterek Arnavutların yoğun şekilde yaşadıkları bölgelerin hiçbir zaman kendi başına bir idari birlik oluşturamadığından bahsetmiştir. Kültürel olarak Arnavutların somut varlıklarından bu eserde bahsederken Tosk ve Kiga (Geg) tanımları üzerinden Arnavutlar arasındaki bölgesel farklılıkları da sunmuştur. Ayrıca Yunanistan ve İtalya taraflarında yaşayan Arnavutların kültürel farklılıklarına değinen Şemsettin Sami bu konuların bazı araştırmacılar tarafından incelendiğinden bahsetmiştir. Sonuçta Şemsettin Sami’nin *Kâmûsü’l-A’lâm* isimli eserinde Arnavutluk ve Arnavutlar hakkında dikkate değer bilgiler verilmiştir. Arnavutlar ve Arnavutluk ile ilgili vermiş olduğu bilgiler kendinden sonra bu konularda çalışmalar yapan araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliği görmüştür.

Etik Beyan

Çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

Kaynakça

Ajeti, I. (1985). Contribution to the study of the mediaeval onomastics in the territory of Montenegro, Bosnia and Herzegovina, and Kosova. *The Albanians and their territories* içinde (s. 287-304). Academy of Sciences of the PSR of Albania; The “8 Nëntori” Publishing House.

- Alpan, N. P. (1979). *Albanolojinin ışığında Arnavut alfabesi nasıl doğdu? (100-Vjetori i Abecesë Shqipe)*. Ulucan Matbaası.
- Bajraktari, J. (2013). *The Albanian League of Prizren (1878-1881): Kosova, a monographic survey*. Kosova Academy of Sciences and Arts.
- Bayraktar, U. (2023). Feud, law, and society in mid-nineteenth-century northern Albania. *Die Welt des Islams*, 63(3), 269-301. <https://doi.org/10.1163/15700607-20220009>
- Bayram, Y., Erdemir, A. ve Yeşilbağ, S. (2019). Kâmûsü'l-A'lâm'a göre 19. yüzyılın sonunda Trabzon. *Researcher*, 7(3), 1-19.
- Bello, Dh. ve Metani, I. (2017). Kontribute të Sami Frashërit në historinë e gjuhës shqipe. Y. Topaloğlu, A. N. Özdemir ve B. B. Acar (Ed.), *Uluslararası iki toplumun aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu (19-20 Mayıs 2016)* içinde (s. 3-10). Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Bilmez, B. (2014). Şemseddin Sami Frashëri'nin bazı metinlerinde Arnavut ve Türk "biz"inin inşasına katkıda bulunan otoktonluk ve köken mitleri (V. Öztürk, çev.). M. F. Uslu ve F. Altuğ (Ed.), *Tanzimat ve edebiyat: Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebî Kültür* içinde (s. 385-422). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Buda, A. (1985). About some questions of the history of the formation of the Albanian people and of their language and culture. *The Albanians and their territories* içinde (s. 5-32). Academy of Sciences of the PSR of Albania; The "8 Nëntori" Publishing House.
- Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiyye Nizâmnâmesi. (1297/1880). *Mecmua-i Ulûm*, 3, 217-219.
- Clayer, N. (2013). *Arnavut milliyetçiliğinin kökenleri: Avrupa'da çoğunluğu Müslüman bir ulusun doğuşu* (A. Berktaş, çev.). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çabej, E. (1985). The problem of the autochthony of the Albanians in the light of place names. *The Albanians and their territories* içinde (s. 33-48). Academy of Sciences of the PSR of Albania; The "8 Nëntori" Publishing House.
- Çiftçi, Ü. N. (2023). *Osmanlı dönemi kaynaklarından Kâmusu'l-Alam'a göre Türkistan* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Çollaku, Sh. (1986). *Mendimi ilumunist i Sami Frashërit*. Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë.

- Dağlıoğlu, H. T. (1934). *Şemseddin Sami: Hayatı ve eserleri*. Resimli Ay Matbaası.
- Demiraj, Sh. (1998). Albanian. A. G. Ramat ve P. Ramat (Ed.), *The Indo-European languages*. Routledge.
- Demiraj, Sh. (2006). *The origin of the Albanians (linguistically investigated)*. Academy of Sciences of Albania.
- Dillioğlu, T. (2018). Arnavut dil tarihine genel bir bakış. *Multidisipliner çalışmalar-3 (Sosyal Bilimler)* içinde (s. 87-100). Gece Kitaplığı.
- Doçi, R. (2006). *Onomastike ilirë-shqiptare në Ballkan*. Instituti Albanologjik i Prishtinës.
- Frashëri, K. (2022). Lidhja shqiptare e Prizrenit (1878-1881). *Historia e popullit shqiptar* (Vol. 2). Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë; Botimet Toena.
- Göktaş, M. S. (2023). *Kâmûsü'l-Â'lâm'da geçen Kırım-Kafkasya ile ilgili maddeler ve değerlendirmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Göktaş, O. (2018). *Büyük veya doğal Arnavutluk ideali'nin stratejik istihbarat analizi* [Doktora tezi]. Polis Akademisi.
- Hacısalıhoğlu, M. (2020). Makedonya güncel tarih ders kitaplarında Osmanlı-Türk imajı. M. Hacısalıhoğlu (Ed.), *Balkan ve Karadeniz ülkelerinde güncel tarih ders kitaplarında Osmanlı-Türk imajı* içinde (s. 227-286). YTÜ BALKAR Yayınları.
- İnalcık, H. (1953). Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyeti'nin yerleşmesi ve İskender Bey isyanının menşei. *Fatih ve İstanbul Dergisi*, 1(2), 153-175.
- İslami, S. (1979). Ilirët. *Historia e popullit shqiptar* (Vol. 1). Universiteti Shtetëror i Tiranës.
- İslami, S. (1979). Ilirët. S. İslami ve K. Frashëri (Ed.), *Historia e popullit shqiptar* (Vol. 1). Universiteti Shtetëror i Tiranës.
- İsmajli, R. (1987). Origjina e gjuhës shqipe. *Çështje të studimeve albanologjike: Materiale nga simpoziumi shkencor i mbajtur në Prishtinë më 20-21 dhjetor 1985*.
- İsmajli, R. (2015). *Studime për historinë e shqipes në kontekst ballkanik*. Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës.
- Kaleshi, H. (1969). Disa aspekte të luftës për alfabetin shqip në Stamboll. *Gjurmime Albanologjike*. Instituti Albanologjik i Prishtinës.

- Kaleshi, H. (2013). *Kontributi i shqiptarëve në dituritë islame*. Logos-A.
- Karpat, K. H. (1982). Millets and nationality: the roots of the in congruity and state in the Post-Ottoman era. B. Braude ve B. Lewis (Ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society* (Vol. 1). Holmes & Meier Publishers.
- Kıraç, M. (2010). *Kâmûsü'l-A'lâm'daki Selçuklular ile ilgili maddelerin günümüz alfabesine dönüşümü* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Knight, E. F. (1880). *Albania: A narrative of recent travel*. Sampson Low, Marston, Searle&Rivington.
- Levend, A. S. (1969). *Şemsettin Sami*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Maier, B. (2003). *The Celts: A history from earliest times to the present* (K. Windle, Trans.). Edinburgh University Press.
- Malltezi, L. (2009). Skënderbeu dhe Rilindja Kombëtare. *Studime Historike*, 1-2, 133-142.
- Morris, C. (1888). *The Aryan race: Its origin and its achievements*. S. C. Griggs.
- Noli, F. S. (1945). *George Castrioti Scanderbeg (1405-1468)* [Doctoral dissertation]. Boston University.
- Nuro, K. (2019). Albanian cities in Sami Frashëri's encyclopedia "Kamusu'l-A'lâm". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 309-315. <https://doi.org/10.17822/omad.2019.127>
- Özcan, K. ve Çiftçi, Ü. N. (2021). Türkistan tarihi ve coğrafya araştırmaları açısından Kâmusu'l-Âlâm incelemesi. F. Korkmaz (Ed.), *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 807-824). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, K. ve Subaşı, K. (2019). II. Abdülhamit Han döneminde Kâmûsü'l-Â'lâm'a göre Almanya ve Almanlar. *Türk-Alman ilişkilerine farklı disiplinlerden bakış*. Palet Yayınları.
- Öztürk, M. (2014). *Şemsettin Sami'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri üzerine bir inceleme* [Doktora tezi]. Ege Üniversitesi.
- Sadiku, M. (2014). The origins of the Kanun. *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 77-95.
- Sami, Ş. (1306/1889). *Kâmûsü'l-Â'lâm* (C. 1). Mihran Matbaası.

- Sami, Ş. (1306/1889). *Kâmûsü'l-Â'lâm* (C. 2). Mihran Matbaası.
- Sami, Ş. (1308/1891). *Kâmûsü'l-Â'lâm* (C. 3). Mihran Matbaası.
- Sami, Ş. (1311/1894). *Kâmûsü'l-Â'lâm* (C. 4). Mihran Matbaası.
- Sami, Ş. (1314/1896). *Kâmûsü'l-Â'lâm* (C. 5). Mihran Matbaası.
- Sami, Ş. (1316/1898). *Kâmûsü'l-Â'lâm* (C. 6). Mihran Matbaası.
- Sami, Ş. (1874). *Besa yahud ahde vefa*.
- Sezer, U. (2023). *Arnavut ulusal hareketi sırasında İstanbul Arnavut toplumunun faaliyetleri (1839-1912)* [Doktora tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Sezer, U. (2024). İki dil ve kültür arasında bir isim: Şemsettin Sami. *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İlmî Araştırmalar Dergisi*, 24, 241-266. <https://doi.org/10.16947/fsmia.1609852>
- Shpuza, G. (1987). Hasan Tahsini - rilindas i shquar dhe shkencëtar i madh. *Buletini Shkencor*, I-II.
- Skendi, S. (1967). *The Albanian national awakening (1878-1912)*. Princeton University Press.
- Skendi, S. (1975). Language as a factor of national identity in the Balkans of the nineteenth century. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 119(2), 186-189.
- Sussheim, K. (1978). Arnavutluk. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 1, s. 573-592). Millî Eğitim Basımevi.
- Tafili, E. ve Çausi, I. (2017). Shqiptarizmi dhe simbolika e Rilindjes Shqiptare në veprën e Sami Frashërit. Y. Topaloğlu, A. N. Özdemir ve B. B. Acar (Ed.), *Uluslararası iki toplumun aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu* içinde (s. 219-228). Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Topaloğlu, Y. (2017). Kimlik ve aidiyet meselesi bağlamında Şemsettin Sami. Y. Topaloğlu, A. N. Özdemir ve B. B. Acar (Ed.), *Uluslararası iki toplumun aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu* içinde (s. 229-252). Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Tozer, H. F. (1869). *Researches in the highlands of Turkey* (Vol. 1). John Murray.
- Trix, F. (1997). Alphabet conflict in the Balkans. *International Journal of the Sociology of Language*, 128(1), 1-23.

Trix, F. (1999). The Stamboul alphabet of Shemseddin Sami Bey. *International Journal of Middle East Studies*, 31(2), 255-272.
<https://doi.org/10.1017/S0020743800054040>

Wingfield, W. F. (1859). *A tour in Dalmatia, Albania and Montenegro*. Richard Bentley.

Xhanari (Latifi), L. (2017). Vendi i Sami Frashërit në studimet bibliografike shqiptare. Y. Topaloğlu, A. N. Özdemir ve B. B. Acar (Ed.), *Uluslararası iki toplumun aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu* içinde (s. 129-140). Trakya Üniversitesi Yayınları.

Ek 1

Şemsettin, S. (1306). *Arbanya. Kâmûsü'l-Â'lâm içinde* (C. 1, s. 86) Mihran Matbaası.

آرب

۸۶

آرب

(اشکیریا) اسمی بستیون مجهول اولوب، بونلر آرنآؤد-
لنی عومیت اوزره (آربانیا) ویا (آربریا) نامیه یاد
ایتکده درلر. وجه تسمیه کلهجه: «آر» آرنآؤدجه
تارله دیمک اولوب، «بان» کلهسی دخی، فارسیده
اولدینی کی، یاچی دیمک اولدیندن، (آربان) دیمک
چغجی دیکدر؛ چونکه اوروپا قطعه سنه اک اول
چغجیلک صنعتی ادخال ایدنلر آسیای وسطیدن هجرت
ایدن اقوام آریه اولدینی، و آرنآؤدک دخی بواقوا-
مک اک قدیلرندن بوندقلمی محققدر. حتی سائر
السنة قدیة آریه ده دخی «آر» یاخود «آغر» ویا
«آرخ» کلهسی تارله دیمک اولغله، بو اقوامک عومنه
ویریلن (آریا) اسمی بو کلهدن مشتق اولدینی کی،
اقوام مذکوره دن اکثر یسنک اسمی دخی بو کله ایله
مرکب اولدینی علم اللسان علامندن موسیو (ماقس
مولر) اثبات ایدیور، که بوده مدعایمزی تأکید ایدر
بر سند قویدر. طوسقهلرک غنملی الفلری اولدینی
کی، (ن) حرفی دخی اسکتریا (ر) یه تحویل اینک
لسانلرینک اقتضاسیندن اولغله، «آربان» کلهسی
«آرب» صورتیه تحویل ایتشلر در. [«آرنآؤد»
و «آرنآؤدلی» کلهلرینه مراجعت بیورله.]

آرب (Arber) بو هیایله یاوره آره سنده
(حدود خطی تشکیل ایدن (بوهرروالد)
طاغذک اک یوکسک ذروه سی اولوب، ۱۵۳۸ متره
ارتفاعی واردر. بوکا یوک آرب دنیلوب، «کوکچک
آرب» اسمیه بو طاغذک ۱۴۵۴ متره ارتفاعنده دیکر
بر ذروه سی ده واردر. بو ایکی ذروه ک شمال غرب-
یسنده (آرب) کولی بولنیور، که (رکن بلانق) دینلن
آیاغی واسطه سیله (رکن) نهرینه واونکله برابر دخی
طونه یه دوکیلور.

آربسله (Arbesle) فرانسه نک (رون)
ایالتنده، لیونک ۲۵ کیلومتره شمال
غرب یسنده، (تور دینه) ایله (براونه) نهرلرینک نقطه
تلاقیسنده واقع قضا مرکزی بر قصبه اولوب، ۲۸۴۰
اهالیسی، کور معدنی، طاش اوجاقلری، ایسک فاد-
بریقده لری، خراب حالنده بش قله لی اسکی برقلعه سی،
یدی سکر عصرلق کلیسالی، وغایت اسکی اولری
واردر.

آربروآت (Arbroath) اسقوچیانک ساحل
(شرق یسنده، (بروتقی) نهرینک

(زاتاس) چایته دوکیلن بر دره نک قریسنده واقع او-
لوب، ۲۰۰۰ اهالیسی واردر.

آرباس (Arbaco) آتوریه دولتنسک ایالا.
{ تندن (میدیه) یعنی آذربایجان و عراق
عجم والیسی ایکن، بابل والیسی (بلیس) و سائر ایله
بالانقاق عصیان ایدوب، آتوریه دولتی رفع ایله،
مالکنی تقسیم ایدرک، حصه سنه دوشن (میدیه) نک
حکمداری اولش، وهدانی پایخت اخناز ایدرک،
قبل المیلاد ۷۸۸ سنه سندن اعتبارا ۲۸ سنه حکومت
سورمشدر.

آربان { جزیره ده یعنی موصل ولایتنده فرائه
منصب اولان (خاپور) نهرینک ساحل
یتنده، سنجارک ۱۰۰ قدر کیلومتره جنوب غرب یسنده
واقع بر محلدر، که اخیرا موسیو (لایارد) اوراده
اجرای حفریاته، بر چوق آتوریه آثار عتیقه سی
چیقارمشدر.

آربانیا { یاخود (آربریا)، آرنآؤدک آرنآؤدلر
{ طرفندن ویریلن اصل اسمیدر، که
بون کیغدر (آربانیا) و طوسقهلر (آربریا) تلفظ ایدرلر.
آوروپالیلر عندنده مستعمل اولان (آلبانیا) اسمی، که
اشتقاقی سبب وضعیله بون اوروپا مؤلفلرینی یورمش
اولدینی حالده، هر بری بر درلو فرضیات دورادور
رانه یه قالدیشوب، کیسه اصل و حقیقتی بولغهموق
اوله مامشدر، اشبو (آربانیا) کله سندن مأخوذ در.
روملر (ب) حرفی تلفظ ایده مدکلرندن، بونی (آروا-
تیا) صورتنده تلفظ ایدوب، اهالیسنه دخی (آروا-
نیت) دیشلدر، که بو کله اخیره دن عثمانیلر (ن)
و (و) ک تقدیم و تأخیریه (آرناویت) ویا (آرناود)
کله سنی تشکیل ایتشلر در. ایشته (آرناؤد) کله سنک
اصل و اشتقاقی بو اولدینی حالده، بونک اصلنی عربی
و فارسیده آرایوب، «عارنبود» ویاخود «عارلنا اند-
نعود» کی کولنج اشتقاقله قالدیشقی عیشدر. هر نه
قدر که بو کونکی کونده «آرناوداق» معناسیله آر-
ناؤدلر عندنده (اشکیریا) تعبیری ده عومیت اوزره
مستعمل اولوب، (آربریا) اسمی طوسقهلرک آولونیه
جوارلرینه تخصیص اولغش ایسنده، آرنآؤدلی معنا-
سیله دخی قوللانیلوب، علی الخصوص بر قایع عصرندن
بری آرنآؤدک خارچنده یعنی ایتالیا، یونان، مرمره
وسائر طرفلرده باشامقده بولنان آرنآؤدلر عندنده

Ek 2

Şemsettin, S. (1306). *Arbırya. Kâmûsü'l-Â'lâm içinde (C. 1, s. 87). Mihran Matbaası.*

آ ر ب	آ ر ب
شهری قریبده (آربوتوت) قریبده طوغش، و ۱۷۳۵ ده وفات ایشدر. لوندیه کیدوب، قرائجه (آنه) لك طبایفه تعین اولغش. و (اسویف) و (پوب) کچ وقتك انك بیوک ادباسیله عقد مناسبت ایدره، اونلرك صرسته پشمشدر. فنون وادیاته متعلق بر چوق آثار بر ایشدر، که فنی اولانلریك انك مشهور- لری: «متقدمینك مسکوکات و اوزان و اکیالی جدولی» و «اغدیبه حقهده مطالعات» عنوانلی کتابلر، وادی اولانلریك مشهورلری دخی: «مارینوس اسقیریلو- سک خاطرهلری» و «جون بولک تاریخی» عنوانلی هرل آمیز اثرلر. بونلر دفعاتک طبع و سائر السنهیه دخی ترجمه اولغشدر.	منصبده، ادیبورغ ۱۰۲ کیلومتره شمال شرقیسنده بر شهر ولجان اولوب، ۲۰۱۷۰ اهالیسی، مشهور تولید تاریخهلری و دیباغخانهلری وارد. شهرک ۱۶ کیلومتره جنوب شرقیسنده شمال دیکر نده مشهور (بل) قیاسی بولنور، که اوزرنده کوزل برفنار رکز اولغشدر.
آربوریا (Arborea) ساردینیا جزیره سنک (مقدمه متقسم بونلش اولدیغی درت سنجاغک بریدر، که اکثر محالری اورمانلی اولغشدر «آناجلق» دیک اولان بو اعمله تمییه اولغشدر. بو قطعهک اسکی مرکزی (تاروس) شهری اولوب، عربلرک استیلایی زماننده بو شهر خراب اولغله، مؤخرأ (اوربستانو) شهری مرکز آناذ اولغشدر. بو قطعهک (قارنه ده لوغو — Carta de log) یعنی «قانون کاغدی» نامیه اولان قوانینی مشهوردر.	آربریا (Arberie) طوسقه لسانده (آربانیا) (مقامنده قوللایلوب، «آرناؤدلق» دیکدر. [«آربانیا» و «آرناؤدلق» گله رینه مراد جعت بیوریه.] — آرناؤدلقده، یانیه ولایتک برات سنجاغند آلولویه قضا سنک قسم جنوبیسیله ارکری سنجاغنک خیاره وقورولش قضا لرینی جامع برکوجک قطعهک دخی اسمیدر، که طاسغلق بر محل اولوب، (آربر) دینل اهالیسی اکثریت اوزره چوانلقلله مشغول وغایت جور آدملر. عساکر معاونه صفیلره یونان و قره طاغه قارشى وسائر محاربهرده پک چوق یرارلر کوسرتمش اولدقلریکی، عساکر منظمیه کیرن افرادلری دخی ابراز لیاقت و تمیز ایشلدر. بونلرک شهره دخی میل و مهارت طبیعیهلری اولوب، قادینلری اولولورینه بادهه انشاد ایتدکلری مریدلرله اغلامق عادت لریدر. بو قطعه (لارپا) یاخود (لایلق) دخی دیلیبرسهده، (لارپا) ده واسع اولوب، (آربریا) یی دخی شاملدر.
آربوغاست (Arbogaste) (غال) یعنی لوب، روما ایمپراطورلندن ایکنجی (والنتینیان) ک سردارلندن ایدی. میلادک ۳۸۸ تاریخنده ایمر- طررلقی غصبه چالیشان (ماقسیم) ک اوغلی (ویشتور) ی مغلوب و قتل ایشی اوزرینه، (برتوار) دینل محکمه عالییه ریاستنه تعین اولغش ایسهده، امور حکومتی بیدون الینه آلق ایستدیکندن، (والنتینیان) کندیسینی عزل ایش؛ و آربوغاست بو عزلک انتقامی آلق ایچون. ۳۹۲ تاریخنده (والنتینیان) ی قتل ایدیروب، (اوجن) اسمنده برقی ایمپراطور نصب ایش؛ وخرسستیانلقی قبول ایشمهش اولان بت پرستلری کندیسنه طرفدار ایتک اوزره، هدم ایدلش اولان معبدلری یکیدن تاسیس ایتک باشلامش ایسهده، قسطنطنیه ایمپراطوری (تئودوس) طرفندن (آکیله) قریبده مغلوب اولغله، ائتلاف نفسه مجبور اولغشدر.	آربریسل (Robert d'Arbrissel) فرانسه قریبسنده میلادک ۱۰۴۷ تاریخنده طوغوب، ۱۱۷۷ تاریخنده وفات ایش بر باسدر. که (قونتر وولت) تعیر اولان بر طریق روحانلک مؤسسیدر.
آربو (Arebo, Arbon) یاخود آربون (آربو) (آفریقای غریبه ساحل بخرده بر شهر در. که وقیلله اسیر تجارتیه مشهور ایدی.	آربو (Arebo, Arbon) یاخود آربون (آربو) (آفریقای غریبه ساحل بخرده بر شهر در. که وقیلله اسیر تجارتیه مشهور ایدی.
آربوئوت (Arbuthnot) انکلترهک مشا. هر اطبا وادیاسندن اولوب، میلادک ۱۶۷۰ تاریخنده اسکوتلچانک (مونتروس)	آربوئوت (Arbuthnot) انکلترهک مشا. هر اطبا وادیاسندن اولوب، میلادک ۱۶۷۰ تاریخنده اسکوتلچانک (مونتروس)

Ek 3

Şemsettin, S. (1306). Arnavud. Kâmûsü'l-Â'lâm içinde (C. 1, s. 143). Mihran Matbaası. (İlk sayfa)

آ ر ن

۱۴۳

آ ر ن

متصنك شمال غریبسنده و(قادیس) كورفریله بو نهر ك وادیسی آره سنده ممتد اولور.

آرنالس { (Arenales) آمریقای جنوبیهده ایالنتده و مرکزجهوریت اولان (بونس آیرس) شهرینك ۳۵۰ کیلومتره جنوب غریبسنده واقع بر ناحیه او- لوب، ۳۲۵۰ اهالیسی واردر، وپك چوق حیوا- نات پیتشدیریلور.

آرناؤد { (عالمك عثمانیه دن روم ایپلنك یعنی بلقان شبه جزیره سنك غرب طرفله- نده ساكن بر قومدر. «آرناؤد» کله سنك روحمه «آروانیت» کله سنك تحریف ایلمش، و بونكده آر- ناؤدل عسندنه مستعمل اولان «آربان» کله سنكدن آلتش اولدیغنى بیان ایئدی ایدك «آربان» و «آر- بانیا» ماده لرینه مراجعت پیوریه.

بو قوم راجنك ضبط ایدمديكى پك اسكى بر زماندن بری بلقان شبه جزیره سندنه ساكن اولوب، دفعالنه كندینی كوسترمش، واسكى یونان وروما ایله مناسباته بولش ایسهده، دائما متفرق یاشاش، و سار اقوام و املا فارشیق صورتده ظیور ایوبوب، هیچ بر وقت امله ولسان ملیشی كوستره ییلهك بر صورتده كود رهنمش اولدیلندن، یقین و قنطره قدر مجبور بر حالده قالمشیدی. اروپا مورخلرینك گبی بونلر یقین وقتده قافقاسیده كی (آلبانیا) یعنی داغستاندن گلش اولدقلرینه، گبی اسلاو اقوامی جله سندن بولندقلرینه، گبی یونانیلرك حالت و حاضیه اصلیه سندنه قاشش كشیعهی اولدقلرینه شاعیه اولدق، هر بری حقیقتدن كی اوزاق بر ملاحظهده بولوش، و زم مورخلرك بعضییده كندیلرینی عربستاندن گلش عرب قبیلهسی فرض ایئتشل دی. واقعا، لسانلرنده اسكی یونان ولایتین و اسلاو لسانلرله مشابه و یامشرك بولندیغنى بیلمرلر دی، لکن بو گهلرلی او لسانلر- دن مأخوذ تن ایدرلر دی. نهایت بعض اوروپا محققری آرناؤد لسانه و افتخار اونجه، بولسانكی

یونان، لاتین، اسلاو، غوط، فارسی و سانسکرکی لسانلرله نه درجداره مناسبی اولدیغنى آكلادرق، ولسانی اساس اتخاذا ایوبوب، تارخمدی دخی قا- ریشلریدن آرناؤد قومك اصلی و نریندن كلوب، نه اولدیغنى آكلامشلردن، عصاره حه بر معا حالنده

آرنا { ژوزف — (Joseph Aréna) قور- سیقه جزیره سنده یوناپارت فاملیاسنك دشنی اولان بر فاملیایه منسوب اولوب، ۱۷۷۰ تاد ریخ میلادیسنده طوغش؛ وژاندارمه عسكری خند. متنده ایكن، ۱۷۹۷ ده قورسیقه طرفندن مبعوث انتخاب اولندهرق، او وقت قونسول بولنان یوناپارته قارشى بر اتفاق خنى ترتیب ایئتش ایسهده، مقصدلى اجرا اولسهجنى وقت او پراده توقیف اولندهرق، ۱۸۰۱ ده اعدام اولغشدر. — برادری بارتلى آرنا دخى، روایت کوره، یوناپارته بیجاقله قصد ایدوب، (لیوورنو) په فرار، و ۱۸۲۹ ده اوراده وفات ایئتدر.

آرنالپو { (Arena-Po) ایالیای شمالیده لومبار- دیا قطعه سنك (پایوا) ایالنتده، (وو- کرا) قضا سنده و(ووکرا) شهرینك ۳۳ کیلومتره شمال شرقیسنده، (پو) ایرماغنك ساحل پیننده واقع بر کو- چك قصبه اولوب، جواریه برابر ۳۶۷۵ اهالیسی، بر اسكى قلعهمی و متعدد كوشكلى واردر.

آرناره { (Arnara) ایالیانك روما ایالنتده (فروسینونه) قضا سنده و(فروسینونه) شهرینك ۹ کیلومتره شمال غریبسنده، (غاریلیانو) نهرینه دوکیلن (ساقو) چاپنك قرینده واقع بر پوك قریه اولوب، ۲۰۲۰ اهالیسی واردر. قرینده بر منطق پرکانی، لکیت معدنی، وارانضی* رابعه حیوا- نات جیمه سنك مستحاثی بولنیور.

آرناس { (Arenas) اسپانیاده بر قاج كوچك قصبه و قریه نك اسمیدر. بونلك بری (آرناس ده سان پدرو) قصبه سیدر. كه اسكى قشاله قطعه سنك (آویلا) ایالنتده و آویلا شهرینك ۵۶ کیلومتره جنوب غریبسنده واقع اولوب، قضا مرکزیدر. ۲۳۰۰ اهالیسی وایك كارخانه لری وار- در. — بری (آرناس ده الجا) قریه سیدر، كه غرنا- طه ایالنتده و غرناطه شهرینك ۲۴ کیلومتره جنوب غریبسنده واقع اولوب، ۱۰۶۵ اهالیسی و معدن صولری واردر. — بری ده (آرناس ده ولز) قریه- سیدر، كه (ملاغه) ایالنتده و ملاغه شهرینك ۲۴ کیلومتره شمال شرقیسنده واقع اولوب، ۱۴۰۰ اهالیسی واردر. — (آرناس غورناس) اسمنده دخی قومدن بر صیرت واردر، كه اسپانیانك جنوبنده (هونلوا) ایالنتده واقع اولوب، (وادى الكیبر)

Ek 4

Şemsettin, S. (1306). *Arnavudluk. Kâmûsü'l-Â'lâm içinde (C. 1, s. 149). Mihran Matbaası. (İlk sayfa)*

آ ر ن

۱۴۹

آ ر ن

(پندوس)، (غراموس) و (شار) سلسله جبالیه محدود کوستریلور ایسه ده، غراموس و شارک شرق طرفیده فالان کسریه، مناستر، پرلیسه، فالتاندن، اسکوب، پرشته وحتی اخیراً صریه به ترک اولنان (پورانیه)، (لسقواچ) و (قورشونلی) طرفلری دخی خالص آرنأؤدلیق اولدیغندن، حدود مذکوره به هجیر نظریه یاقیله ماز. آرنأؤدلیک جنوب طرفی طار اولوب، پروزه برونندن باشلایرقی، شماله طوغری چیققدیجه توسع ایندیگندن، اک شمالده یعنی اولنگوندن بلغاد رستان حدودینه قدر اولان اکی همان بوی قدر وارد، که بو وجهله بو قطعه غیر منتظم بر مثلث شکلی آلوب، رأسی جنوبده واساسی شالده در. بو قطعه هجیر بر وقت آیریجه برادره واحد آلتنده بولندیغندن، حدودینک تعیینچون، اهاالیسنک لسا نندن بشقه بر شیشه رعایت اولماق اقتضا ایدر؛ چونکه تاریخه رعایت ایشک لازم کلسه، هجیر اولماز ایسه، ماکدونیاک تامیله آرنأؤدلیق عد اولغسی ایجاب ایدجکدر. ۳۹° ایله ۴۳° عرض شمالی و ۱۷° ایله ۲۰° طول شرقی آرمسده واقع اولوب، اک اوزون بوی بش درجه یعنی ۱۲۵۰، واک کنیش اکی دخی، ۱۰۰۰ کیلومتره اولوب، بشون سطحی تقریباً ۶۲۵۰۰۰ مربع کیلومتره در. بو قطعه غرباً آدریاد تیق دکیزیله، غرب جنوبی طرفندن نارینه بوغازی و یونان دکیزیله، جنوباً نارد کورفزیله، جنوب شرقی طرفندن یونان حدودیله و تسالیا ایله، شرقاً اصل روم ایلی یعنی ماکدونیا و بلغارستانه، شمالاً دخی صریه، بوسنه و قره طاغ حدودیله محدود و محاطدر.

آرنأؤدلیق عومیت اوزره طاساغلیق و مرتفع بر اولوب، یالکز آدریاتیق سواحلی بونجه بر بوندن بر طاسغه آیرلش بر صره اووهل وارد، که بونلرک اک بیوک اولونیدن باشلایرقی، تا (قوایه) به قدر تخمیناً ۲۴۰ کیلومتره اک ساحله اوزانان و اکی دخی ۱۵۰ کیلومتره آشاغی اولمان (موزاکه) و (قره طوبراق) اووه سیدر. بو اووه آتیق تپلری دخی حاوی او-لوب، غایت منبت ایسه ده، اینجده آقان نهرل قیشین طغیان ایدوب، اکثر طرفلری کول و بطاقلی حالنه قودقلرندن، واهالیسی ده پک آز اولدیغندن، اکثر طرفلری خالی و غیر معموردر. دراکچک شمالده دخی واسیجه بر اووه بولندیقی کی، تیرانه شهرندن دکیز

آرنأؤد کوی } بو نامه روم ایلی و اناطو- لیده بر قایج کوی بولوب، اک مشهورلری بوغاز اینجده کی آرنأؤد کویدر. بو قریه بوغاز اینجک روم ایلی طرفنده، قورو چشمه ایله بیک آرمسندده واقع اولوب، اصل قریه بر دره نلک اینجده اولغله، هواسی پک ائی دکلده، غرب جنوبی طرفنده تپلر ده بولنان بعض کوشکر وایلرک هوا سی معتل؛ و آقندی برونندن یو قادی اوله رقی شرقی شمالی طرفنده کی یایلر ایسه بسون پوراسه فارشی اولغله، هوازی سرندر. آرنأؤد کویک اولدیجه چارشیی وهر اصنافدن دکانلری و مغازه لری، کو- زبله بر جامع شرقی ایله ۴ روم کلیسای و ۳ صیان مکتبی و بر بسوک قره قوی وارد. آقندی غایت شیدلی اولوب، آقندی برونندن یو قادی بیکه قدر منتظم بر ریختی و ریختک اوزرنده بر چوق قهوه و قازینولری بولغله، یازین بر تفرجگاهدر. بوریختک اوزرنده بر اسکی سرباک خرابه لری و بر سلطان ساحلخانه سی بولنیور. آرنأؤد کویک اکثر اهاالیسی روم اولوب، خیلی اسلام وارمنی دخی بو- لور. اوج سنه مقدم قریه نلک بر بیوک قسمی بحرئ اولوب، الان اینه سی پایله ماشدر. بوقریه نلک خانه لری ۲۵۰۰ و اهاالیسی ۷۵۰۰ قدردر. جوارینک چیلکی مشهوردر. — دیگر آرنأؤد کویلرندن بری بکقوزدن درت ساعت ایجریده مرتفع بر محله واقع بر قریه در، که بر ایکی یوزخانه یی شاملدر. — بری ده ادرنه ولایتده دده آغاچ سجاغاک اینوز قضا سنده و اینوز شهرینک ۲۵ کیلومتره قدر شرقنده و میرینک اینوز کورفزیته منصب اولان شعبه سنده دوکیلر بر اوفقی دره نلک ساحل یسارنده واقعدر.

آرنأؤدلیق } (Albanie) بلقان شبه جزیره. پای عثمانیک غرب طرفنده و آدریاتیق دکیزینک سا حل شرقسندده بر قطعه در، که طولا نارد کورفزیندن و حدودیو نایدن قره طاغک حدود ساقه سیله بوسنه و صریه حدودینه، و عرضاً آدریاتیق و یونان دکیزلری سواحل شرقیه سندن بلغارستان حدودینه، واردار نهرینک آشاغیکی مجرا سده و یونان حدود جدیده سنده قدر مند اولیور. هر نه قدر که اکثر اوروا خریطه و جغرافیالنده (آلیانیا) اسمیله تسمیه اولنان قطعه بو قدر کنیش کوستریلوب، شرقاً حدودی

Ek 5

Şemsettin, S. (1306). *Albanya. Kâmûsü'l-Â'lâm içinde* (C. 1, s. 289). *Mihran Matbaası*.

آل ب	آل ب
جہنچہ «طاغلق» معاسیلہ کالجہدن مَخوذ اولدیغنی قبول ایدمیز. کلت قومی ایسه آرناؤدلرک اجدادی اولان ایلیریانلرله بر اصلدن منشعب اولوب، لسانلری دخی بر لرلینہ قریب اولدیغندن، احتمال کہ اولنر دخی «جہنچی» معاسیلہ بویله بر اسمله کندیلرینی وکندیلرینہ نسبته وطلری اولان اسقوجیلانی تسمیه ایچشلردر. داغستان وشیروانک بو اسمله تسمیهسی ایسه اقوام آریهک، آسیای وسطیدن آوروپایه یکرکن، اوراده بر خیل مدت مکث ویا افرادلردن بر طاسقنی اوراپه ترک ایچش اولمردن ایلری گلش اولق محملدر. [آر-ناؤدلق]، «داغستان» و «شیروان» مادهلرینہ مراجعت بیوریلہ.	ده اسقوجیایه دعوت اولدیرق، باش وکالته تعیین اولغش ایسده، بو مسندی بر اقوب، فرانسهیه عو-دله، رنجی فرانسوآلک معیتده ایتالیایا خاربه سته کیش؛ وعودنده فرانسهده برلشوب، ۱۵۳۶ ده وفات ایچشدر.
آلبای { (Albay) قلیبن آدلرینک ائ بیوکی و مرکزلی اولان (لوسون) جزیره سنک جنوب طرفنده وساحلدن ۳ کیلومتره ایچریده ایالت مرکزی بر شهر اولوب، ۱۳۱۱۵ اهالیسی وکوزل توتون وشرابی واردر. — ساحلده یته (آلبای) اسمیله کوزل بر نیسان بولنیور، که شرک اسکله شی دخی اورادهدر. — آلبای ایاتی شمالاً (فامارینس) و سائر طرفلردن دیکرله محاط اولوب، ۳۴۰۰۰ اهالیسی واردر.	آلبانی قونئسهسی { (bany) (استولبرخ) خاندانه منسوب بر قیر اولوب، ۱۷۷۲ تاریخ میلادینده انکلتزه قراللی ادناسنده بولسان استوآرت وارش؛ و ۱۷۸۰ ده بو پرسدن مفارقت ایدوب، کندیسنه تشقیش اولان ایتالیایا شاعر مشهوری (آلفیری) ایله عقد مناسبت ایچش؛ وپرنسک وفاتندن صکره، شاعرله خفیا ازدواج ایدهرک، بونک دخی ۱۸۰۳ ده وقوع بولان وفاتنده، رسام (فاور) ایله عقد الفت ایچشیدی. ۱۸۲۴ ده وفات ایچشدر. حسن و ذکاسیله شهرت بولش بر قادیندر.
آلبایده { (Albayda) «البیضا» اسم عربی بولسندن غلطدر. اسپانیالک شرق طرفنده بلنسیهه ایالنده وبناسیه شهرینک ۵۰ کیلومتره جنوب غریبسنده بر کوچک قصبه اولوب، ۳۰۰۰ اهالیسی. حیوانات، زیتون وشراب محصو- لاتی واسی البیضا مارکیرینه مخصوص بر قدیم سرابی واردر. نموزده بیوک بازار قوریلور.	آلبانی قوتی { (Comte d'Albany) استقو- انکلتزه تختیه ادعای استحقاق ایدن (استوآرت) ک آلمش اولدیغنی عنواندر. [«استوآرت» ماده سته مراجعت بیوریلہ.]
آلب تکین { آل سبکتکین سلطنتنک مؤ- افندیسی اولوب، امرای اتراکدن وملوک سامانیه رجاندن ایدی. سعید منصور بن نوح سامانی طرفندن خراسان والیسی ایکن، ۳۶۵ تاریخنده وفات ایچکله، بر روایت کوره اولادی قالدیغندن، پادشاه مشارالیهک امریله برینه کولهسی سبکتکین تعیین اولندرق. آلب تکینک قیزی دخی تزوج ایچکله، بو ازدواجدن مشهور سلطان محمود سبکتکین طلوعشدر. دیگر بر روایت کوره، آلب تکینک وفاتنده اوغلی ابواسحق ویا ابو حسن برینه قائم او-	آلبانیا { (Albanie) زمان قدیمده یونان ورو- سیانک داغستان وشیروان طرفلرینہ بریلن اسمدر. بعده ائ اول بطلیوس طرفلردن آرناؤدلغه دخی بو اسم ویرلشدر. اسقوجیانک اسم قدیمی دخی (آلبانی) یاخود (آلبانیا) اولدیغندن. بر بردن بو قدر اوزاق اولان بو اوج ملکتنک بویله بر اسم مشترکله تسمیلری جغرافیون و مورخینی حیرته برافقله، کیمی آرناؤد- لک واستقوجیلرله قافقاسیانک او جهنندن گلش اولدقلرینده، وکیمی دخی بو اوج ملکتنک اوچی ده طاغلق اولق مناسبتله کلت لسانده «طاغ» دیک اولان (آلب) کله سندن مَخوذ اولدیرق آلبانیا تسمیه اولدقلرینده ذاهب اولمشدر. بز (آربانیا) و(آرناؤد-لق) مادهلرله آرناؤدلغه بریلن (آلبانیا) اسمک آر-ناؤدجه (آربانیا) کله سندن غلط اولدیغنی، وبونک «جہنچی» دیک اولان (آربان) کله سندن مشتق اور-لوب. الیوم آرناؤدلر یئنده بو صورتله مستعمل اولدیغنی ایسات ایچدیگر ایچون، بو اسمک آرناؤدلغه وضعی

Ek 6

Şemsettin, S. (1311). Toska. Kâmûsü'l-Â'lâm içinde (C. 4, s. 3023). Mihran Matbaası.

ط و س	۳۰۲۳	ط و س
۱۶۰۸	ایکینچی قوزمه	وتاپارت طوسفانه بی بیوک دوقه لی نامیله همشیره سی.
۱۶۲۱	ایکینچی فردیناند	ایله باجوقی) به ورمش ایدی . ۱۸۱۴ ده ،
۱۶۷۰	اوچینچی قوزمه	وتاپارت سغوطی اوزرینه ، طوسفانه آوستریا اعاده
۱۷۲۳	ژان غاستون	ولته ری، آرشدوق فردیناندک تحت حکومتنده بر
۱۷۳۷	الی	یوک دوقه لی حالته قونمش ایدی . ۱۸۴۸ ده ظهور
۴	لورنه آوستریا خاندانی	بدن شورش اوزرینه ، آرشدوق طوسفانه تی ترکه
۱۷۳۷	ایکینچی فرانسوا	پیور اولمش ایسه ده ، بر سنه صکره آوستریا تک
()	ایمپراطور ۱۷۴۰ ده	مدادله هودت ایش؛ و ۱۸۰۹ ده یکیدن مملکتی
۱۷۶۵	لئوپولد	زکله ، ویا نه به چکیلوب طوسفانه قطعاً ایتالیا به الحاق ،
()	ایمپراطور ۱۷۹۰ ده	بمده فلورانس ایتالیا قرالنه پایتخت اخذ اولمشدر .
۱۷۹۰	اوچینچی فردیناند	طوسفانه ده حکومت سورنلرک اسمایسیه ایتدای
۱۸۰۱	و	مکومتلری تواریحی بروجه آتیدر :
۵	اتروپا قراللی	۱، طوسفیه مارکیلری
۱۸۰۱	پارمیلی برنجی لوی	۸۲۸ برنجی بونیفاس
۱۸۰۳	ایکینچی لوی	۸۴۵ برنجی آدالبرت
۱۸۰۷	الی	۸۹۰ ایکینچی آدالبرت
۶	فرانسیه الحاق	۹۱۷ غوی
۱۸۰۹	بیوک دوشس الیزه	۹۲۹ لامبرت
۱۸۱۴	الی	۹۳۱ یوزون
۷	آوستریا خاندانی	۹۳۶ هومبرت
۱۸۱۴	اوچینچی فردیناند (ثانی)	۹۶۱ بیوک هوغ
۱۸۴۴	ایکینچی لئوپولد	۱۰۰۱ اوچینچی آدالبرت
۱۸۵۹	دردینچی فردیناند	۱۰۱۴ رنه
۱۸۶۵	الی	۱۰۲۷ ایکینچی بونیفاس
		۱۰۵۳ فردریک
		۱۰۵۴ بیاتریکس
		۱۰۷۶ ماتیلده
		۱۱۱۵
		(اون ایکینچی قرن میلادیدن اون ییشی قرنه دک
		بر جوق جا هر مستقله .)
		۲، عنوانر مدیجیسلر
		۱۴۲۱ ژان باکیه
		۱۴۲۹ قوزم ماتیفیق
		۱۴۶۴ برنجی پیتر
		۱۴۶۹ لوران ایله یولیان
		۱۴۷۸ بالکن لوران
		۱۴۹۳ ایکینچی پیتر
		۱۴۹۴
		ایکینچی یولیان ایله ایکینچی لوران ۱۵۱۳
		۱۵۱۹
		۳، دوقه عنوانیه مدیجیسلر
		۱۵۳۱ برنجی آلکساندر
		۱۵۳۷ برنجی قوزمه
		۱۵۷۴ برنجی فرانسوا ماریه
		۱۵۸۷ برنجی فردیناند

طوسفه } (Tosques) آرتاؤد قومنک
 مقدم بولندی اکی قسمن بری
 اولوب، آرتاؤد لک جنوب چمتده ساکندرله طو-
 سقله کیهلر اساسا بر نوع اخلاقه متعلق و هین
 حادثه تابع ایسه لده ، بعضی فقراتده بیلرند فری
 بولندی کی، لسانلری دخی آرتاؤد فرقلیدر . طوسفه
 تکلمده غنه و حرکاتده اماله استعمال ایتوب ، ده
 آجیق تلفظ ایتدکاری حالده ، کیهلر بوندن سولیوب ،
 غنه لری چوقدر ، وکله لک بعضی حرکتی تلفظ
 ایتوب ، قصه کیرلر جسارت و حربده ایکینچی ده
 بر اولوب ، آتیق کیهلرک هیومده و طوسفه لک
 مقاومت و ثباتده مهارتلی ده زیاده در . طوسفه
 لک ذکاوت و استعدادلری و کیهلرک متانلری
 ایلریدر . کرک طوسفه لک و کرک کیهلرک ثلثی مسلم
 و ثلثی خرسیتان اولوب ، کیهلرک خرسیتانلری اکثریت
 اوزره قویلیک و طوسفه لک کیرلر اورتودوتسدر .
 یونان و ایتالیا ده کی آرتاؤد لک طوسفه در . بو طوسفه
 اسمک یک اسکی ونا بلاجهلر زمانندن قاله اوله جی
 ایتالیا ده کی اقوام پلاجیه دن ماده آغده بیان

Ek 7

Şemsettin, S. (1314). Toska. Kâmûsü'l-Â'lâm içinde (C. 5, s. 3939). Mihran Matbaası.

